

MAGYAR KLASSZIKUSOK

CSOKONAI

(Születése 150 éves fordulójára)

Addig-addig olvasgatta teins Csokonainé asszonyom téli estén gyertyalángnál Gyöngyösit s más egyéb régi poémákat, míglen egyszer a Miska gyerek is kedvet kap, s úgy-úgy róttá ákom betűkkel a papirost ékes rigmusokban, hogy csodájára jártak nénémasszonyék és bátyám-uramék mind.

Gyors eszű kölyök volt a Miska gyerek, esze vágott úgy, mint apja beretvéja, a nagytiszteletű Budai Ézsaiás és Ferenc meg Kovács József professzor uraimék hóna alá nyúlva a gyereknek, meg-megtömték minden igaz tudománnyal, s az egy igaz poesis módja szerint, Virgil, Catull s többi dicsők formájában, hogy hamar úgy verselt a Miska, mint senki más a nagy kollégiumban, s még bajusza sem serkedt, már reábizták a poesis tanítását.

Szerette a poesist, de nem nagyon a tanítást, igen ellenben a korcsmai mulatozást, duhajkodást, hová is tanítványait elcipelte, s olyan rakoncátlan s még osztályában is pipáló volt, hogy a nagytiszteletű iskolaszék többszöri intés, s nyilvános dorgatórium után száműzte a Scholából, semmi fenyítés s szó rajta nem fogván.

Mintha-mintha megjuhászokodott volna a Miska legény, tudós professzor úr Kövy Sándorhoz elmene jogot tanulni Patakra. De poémái csak nem nyugtatták, s Kazinczy úr is dicséré azokat. Elméne hát Pozsonyba, a tt. Karok és Rendek gyűlésire, s *Diétai Magyar Múzsákjának* ott keresse pártfogókat, melyben néhány deák érdemes hadi verseszetét kiadta. De ez úri népek között nem sok szerencsével forga, s nyugtalan vére Komáromba hajtotta.

Mire nem jó egy zászlóavatási ünnep, bizonyos Vajda Julianna leányt, Vajda Pál gabonakereskedő leányát

ott ismeré meg, s heves szerelemre gerjed iránta. El is akará venni feleségül, de csak természetes, hogy józan apa nem adja leányát egy költőforma bizonytalan emberhez, kinek még állandó kenyere sincs. S írhatá most már édes szerelem után a keserű dalait Lillájához, Bürger s más idegen kitűnök módján, s csinosak is voltak e dalok, bár meg sem közelítve a Himfy úr poémait.

Nyugtalan s izzó-forró, kóbor vére volt Csokonai Mihálynak, ímé, most sem nyugodott meg, de keseregve a Dunántúlra, közelebbről Somogyba vonult barátaihoz.

Feléje kacsint a szerencse, és Sárközy meg más urak jóvoltából Csurgón segédtanár lesz. De valahogy olyan bolondforma volt a szerencséje is ennek a Vitéz Mihálynak, mind kifordult kezéből, amihez kezdett. Nem marada meg itt sem, hanem háztól házhoz járván, tréfáival s verseivel mulattatá az uraságokat, elmés és szellemes s jó mulató ember lévén. Emlegetik valami Dorottyáját, epikai tréfás versezetét, amelyben a dámák diadalt vesznek farsangkor.

De értelmetlen s háládatlan lélek szorula Vitéz Mihályba, mert néha mintha kicsúfolná azon uraságok tisztelt s nemes szokásaikat, kik őt eltarták, s mely szokásokban, mulatásokban szerföltt ő is részes vala.

Átkozhatá most már Diószegi Sára asszony jó Gyöngyösit s mindet, kik Miska fiából poétát csináltak, mert ímé, hányódott és hazakerüle, 27 éves, valóságos férfiember már, s nincs még kenyere. No, s mindezek fejében elhagyá a poesis amaz úri módját, amelyen Virág úr s mások oly szépen írnak. Szegény Vitéz Miskának, úgy látszik, egészen fejébe mene a bolondság, mert iromba, durva paraszti szavakkal mondja versét s szennyezé be a poesis fényes köntösét. (Meg is ítéle miatta Kölcsey úr később.) Még összeíra némely színjátékokat, ahol is parasztot, falusi cigányt s más oda nem valót szerepeltet. S tán maga is gondolván a helyes irányra, nagy epikai carment tervele honfoglaló Árpád apánkról, de meg nem írhatá.

Mert közben a bajok árva fejét sújták, háza is leég, de meg nem okosodik tőle. Rhédey Lajos úr nője halálakor elhívá, s ott monda is igen szép búcsúztatót a *lélek halhatatlanságáról*. S aztán hazamene, s alig férfikorban imi-

gyen meghala, elvevén az aszkór élete lángját, merthogy dorbézoló s rendetlen életét most sem hagyá abba, 32 éves korában, s most már keresheti bolondsági útját a lélekével máshol.

„Kár érte, s bolondságban kallódott fényes elméjéért.”

*

Sosem is hitte, a tuberkulózis ott settenkedett mögötte, s egy fordulónál föbe ütötte. Keserű, céltalan mosoly fagyott arcán, mikor a szürkeség s az Alföld porhullámai összecsaptak felette.

De valahol már élt holmi Petrovics nevezetű mészároslegény. S már gyereke is született bizonyos Arany Györgynek s Megyeri Sárának.

1924

NEMES ÉS NEMZETES BERZSENYI DÁNIEL

(Születésének 150 éves fordulójára)

I

Nemes, nemzetes és vitézlő Berzsenyi Lajos uram, amilyen jó gazda, oly rosszul számola, hogy Dani fiát soká otthon tartá. Kelle néki a falusi levegő, mert satnya vala gyerekként, de oly soká maradván honn, nemcsak megerősöde jócskán, mint senki a faluban, de rakoncátlan is leve. Volt is véle dolguk Sopronban Tiszteletes professzor uraméknak, mert bár tudományban messze elül halada, tizennégy éves lévén, a csínytevésben is nem volt párja.

Mentül szorosabban tartá atyja ura, csak még jobban megdacosoda. A poétai skóla után el is szöke, s béállá katonának, de utánamene Lajos úr, s hazavivé. Dani gyereknek nagy hasznát a gazdaságban sem vevé, s év múltán visszaküldé Sopronba. Csak nem foga rajta semmi, virtuskodásban is növe, nemcsak tudományban, s nyugta miatta lánykáknak s korcsmázó jámbor németeknek nem vala, mely okból a skóla csendben hazaküldé, neve után jelezvén, hogy „mores non probavit”.

II

Azidétt Franciaországban, Toulon ostrománál egy Korzikából származott kis tüzérkapitány győzött az angolokon, s tábornok leve. Hívták Bonaparte Napóleonnak.

Somogyban pedig, Hetyén, két konok büszke magyar, apa és fiú ette egymást.

Csoda, hogy megváltozék, duhajságit abbahagyá, hogy a földet megesmeré, s a gazdaságban szívvel dolgozék. Ám másmi bolondság háborgatá, merthogy bizonyos poétákat olvasván, verselni is kezdé, miben alighanem bizonyos soproni leánkák is ludasok. Lajos úr ily haszontalanságot nem tűrhete, Dani meg apja fia, s nem engede. Már úgy éltek, mint ellenségek, folyton támadni kész és mindig kerülve a vihart, a jó anyja sem segíhete.

Éjjel dugva olvasgatá Dani Horácot és Matthisont, s meg-megfaragá a rigmust.

S mely csodálatos, kinek nagyapja dacból oly németes, hogy hajdúk lövék le fejről az német kalpagot, maga véreben megtisztult lobogó magyar.

De rejti érzését szemérmesen, mint a lány a szerelmét, s írá:

„Valóban gyengesség *ily semminek, mint én*, a nemzet-ről aggódni.”

III

A harcot, atyjaurával, már tovább bírni nem leheté. Mikoron aztán megszereté Dukai Takács Susánna nemes leányzót, az is őt, összekerülnek, s el is költözének Söm-jébe, hol az asszonykának volt része.

Derék asszonyka volt s dolgos. Ám írását, titkos forrongását hogy-hogy is mondja neki, kit „tizennégy éves korában együgyűségben talált, s abból fel nem szabadított”?

Nőtt az élet, alakula szépen a gazdaság, s másegyéb-ről veszekedés nem is vala, csakhogy Dani éjente hiába s igen fogyassa a gyertyát.

IV

Tiszteletes Kis János uram, neves *költér* s azidétt nemesdömölki esperes, ugyan rosszkor nyitott be komájához. El nem is tudta dugni a papírt.

– Talán háborgatom komám uramat? megengedjen.

– Nem biz engem... Haszontalanság, amiket csináltam.

– Talán versek?

– ... Igenis ... néha tréfából efféle bolondságokkal mulatom magamat...

Végre is engedett. Három nap múlva elvitte pár versét komájához.

– Márcsak nyíltan megvallom komám uramnak, hogy én egy idő óta versírással bibelődöm, nézze által ezeket, s mondja meg, ha mehetek-e valamire.

Köztük vala egy óda a *Magyarokhoz*, mely így kezdődik:

Romlásnak indult hajdan erős magyar!

V

Literátor Kazinczy Ferenc uram Széphalomról ír a nemes és nemzeti Berzsényi Dániel uramnak:

„Ritka ragyogású barátom!

...Nagy gyönyörűséggel láttam verseidben Horátz, Mathisson és Salis s Virág és Kis tanítványát, s nyelved olly szép nemes, hogy azt csudálni fogja a haza... Tovább, édes barátom, tovább a szerencsésen futni kezdett úton. Virág, Kis, Dayka, kiket elsőknek tart nemzetünkben minden, akinek ízlése van, örömmel fogadnak el szent koszorújokban.

Élj igen szerencsésen, s örvendj érdemeidnek s támadó dicsőségednek.”

Íra pedig ugyancsak epistolát bizonyos Sárközy István alispán uramnak, azidétt nemes tudománykedvelő s néki jó barátjának Somogyba, közelebbit tudalózni ritka ragyogású barátjáról.

„...Egy oly férfiúnak serkentése, kinek ítéletét úgy nézem, mint egy egész nemzetnek szavát, lekötelez engem, hogy lelkennek minden erejét összeszedjem és felvonjam. . .” – válaszolt Berzsényi Dániel uram.

Tekintetes Sárközy alispán uram pedig válaszolá a következőket:

„Sok kérdezősködés után tudhattam csak meg, micso-da Berzsényit értesz. Ma hallom, hogy egy nem régi emig-

ráns, emberséges és philosophus ember lakik ott nagy csendességben, kit mivel ki nem szokott járni, senki sem ismeri úgy, mint szeretném. . .”

VI

Ama kóbor és részeges poéta, bizonyos Vitéz Mihály, kit Sárközy uram is pártfogola, atájt hala meg Debrecenben.

Nemzetes Berzsenyi uram nemigen találkozott véle, pedig eleget csavargott Somogyban, Zalában az ő közelében. De ő maga mulató ember nem vala, mióta megházasodott, ama kóbor poéta meg igen kedvelé a különb-különb italokat s mulatásokat. Ő véle soha nem fog vala bárátkozni nemzetes Berzsenyi uram, mint tevé Kazinczy s Kis János uramékkal. Hogy is tenné jó gazda ily rendetlen emberrel, mint Vitéz, ki senki, semmi, még Csurgóról a tanárságról is elcsapták. S ráadásul megbotránkoztató, korhely nótákat szerze!

Pedig: „a poétának nemcsak hangicsálni, hanem használni is kell. Az a poéta, kinek az egész világ klastrom, melyben ő nem *erkölcsrontó bordalokat*, hanem mint áldozópap, himnuszokat zeng, aki nem kancsót ad az ember kezébe, hanem virtust, az élő Istent leheli annak lelkébe.”

VII

Jönnek az évek, és csendesen elmennek az évek. S mindenik évnek van aratása.

Anno 1806. A birtokot a zálogból, Thulmon Pál uramtól végtére kiváltják, s mennek, költöznek Niklára. Már kéne Pestre menni. Szemere uram csak nem küldi a Kazinczy uram által korrigált verseket, merthogy hibásnak találá az ortographiát és az interpunctiót.

Nem s nem lehet. Jön a költözésre újabb adósság, s várják a harmadik gyermeket.

Az év kalásza üszkös: termés gond.

Alig gyógyul meg az epehidegtől, amely rettentő szerencsétlenség, jönnek a franciák. Még bíznak, bíznak, de elkövetkezik hamar a „*Retirálj, retirálj, Komáromig meg se állj*”, s mennek franciák, olaszok s rajnaiak keresztül a falun, elemésztvén a termést, s ugar marad a föld.

„Még eddig a mulandóságnak semmi magvát nem éreztem ereimben, de most érzem egész semmiségemet és csüggedek” – panaszolá Kazinczynak.

VIII

Mely balszerencés a pesti út! Ezekután indulhata, s ím Laknál egy hitván hídról szekereztül ledült, s sántán, bénán tért vissza.

Végtére tavaszon mégis felmene.

A verseit csak megkeríté, de mely szokatlan s kellemetlen dolog, Vitkovics uram a nyakába ugrik, s mind Szemere, Kölcsey s a többi uramék oly igen bámulják, faggatják, hogy tiszta bosszúság. Még Virághoz elmegy, soproni titkos eszményéhez, de ott is keveset szóla. Mikoron azonban már estve, a Coriolánból, a theátrumból jövet sem engedék, s megint Vitkovicsnál nagy társaság várá, s faggatá, csak elővevé pipáját, s végtére türelmét vesztvén, meg a kislányának is lefeküdni kellvén, eléhívatá a kocsit, s elköszöne, s másnapon búcsúzatlanul hazaméne Niklára.

– Berzsenyiről mi légyen édes urambátyám ítélete?
– kérdé Kölcsey. – Szemerének hű leírása után kiinstáljuk, mert az a nagy ember nekünk fejünkbe nem fér... Az ő szép munkái és külsője között ég-föld a különbség.

– *Egy kis Sonderling* – válaszolá Kazinczy mókásan, ami magyarul annyit teszen, hogy *csodabogár*.

IX

Kazinczy uram másolgatá Berzsenyi uram poémáit, s hírét vevék messze vidéken még kik nem is olvashaták. Mélt. Bethlen Ádámné Erdélyben, akiről Döbrentei uram írja; „s mely csodálatos, hogy gyönyörűen beszél magya-

rul, s csak inkább s legjobban úgy” – a *Melancholiát* köre véseté és kertjében felemelteté. S mely nagy tisztesség elvonult embernek, 1811-ben táblabíró leve.

El is fért ez a kis öröm abban a fekete esztendőben, mivelhogy júliusban jég veré el a termést, s mikoron már lenne pénz a zálog kiváltására, császári pátens szállítja le az értékét 1/5-ére.

A baj mindig csöstül jön, s merthogy régóta nem vala megjavítva, a zsúppal fedett tető csak beomla télvíz idején, s ott szorongának mind a család a télen egy kis szobában, hol sem írni, sem éjjel olvasni nem leheté, mi literátus embernek nagy kényelmetlenség.

Tavasza az új ház megleve.

„...*Letettem nyoszolyámat azon szegletben, melyben én haldokolni fogok, felgyújtottam kandallómat, melynél életemnek örömeit, bolondságait gyakran vissza fogom kérödzni, s vénségemet melengetni*” ...

Új tavasz, új öröm, s mely nagy tisztesség, hogy a főispánhelyettes mélt. br. Prónay György beiktatásán az összegyűlt nemesi rendeket estére a nagy palotába híván, maga a mélt. báró nemzeti Berzsenyi táblabíró urat a rendek előtt megköszönté mint a „magyar Parnasszus díszét”. Ezek után ír Berzsenyi uram:

Győztem! Lerázták combjaim a fővényt,
Izzadt fürteimen szent olajág lebeg.
Nevem kivívtam mély porából,
S általadám maradékaimnak.

X

Nem úgy vala.

Mert íme mindig Kazinczynál a versek, ki ismét kíváncsi vala, hogy javításait hogy fogadá Berzsenyi. S csak járnak körben a versek, s már idestova tíz esztendeje, hogy tiszteletes Kis János uram versifikálásón meglepé, s azóta mind bolyong, csak bolyong a verses gyűjtemény, s mikor s hogy lesz kiadva, ki tudja.

Végtére pesti, fejevári és zágrábi katolikus kispapok, lelkes honfiúk, összeadták pénzüket, ezer forintot gyűjté-

nek, hogy a híres-neves Berzsenyi uram verseit kiadják. Restellé is elfogadni Berzsenyi uram, mert azért ő mégse koldus, ha takarékos is, s milyen gazdának gondolnák. De végtére is tiszta szándékuknak engede, s a könyv meg is jelene Helmecczynél, s sok hibákkal teljes, s még némely szólását is Helmecczy megváltoztatta.

Béfolyó hasznát, kétszáz pengő forintot el nem fogadá, rá nem szorulván, de adá az akadémiának könyvkiadásra.

XI

Nőtt a vagyonka s a gyermek.

Mind több joggal mondogatta a nép:

– Az Isten áldja meg Dani urat!

Közben már „igen gyakran elfojták bennem a gazdasági, paraszti vesződségek az amúgy is nagyon szunyáló írásösztönt.”

Mintha véle szólna Kazinczy, írván Arankának:

„Nagy még a setétség, kedves barátom, énnekem úgy látszik, hogy mivel némely helyeken napok támadnak, a barlangok setétjei még feketébbekké válnak, míg mint eddig voltak, míg egünket estvéli homály fogja vala be.”

Íme, Festetics György gróf úr Keszthelyen mely tudományszerető s magyarul beszélő úr, s Helikonja, mit az irodalom felvirágoztatására rendezte, mely igen furcsán üte ki. Kisfaludy, Berzsenyi uramék, kiket meghívott, s nagy reverenciával s levett kalappal fogada, nem is szereplének, ellenben igen a sok deák helikoni próbálgatásokkal, s meglett az ünnepély annyiban, hogy fát ültettek rómaiak módján Csokonai, Zrínyi, Kazinczy, Kis emlékeztére, kiknek verseit ezidőtt együtt olvasni sehol nem lehet.

Meg Kazinczy uram is újításban igen átalkodott, a Dunántúl nyelvét mibe se veszi, mi okból „grammatikai hadizenetet” készíté ellene.

Alig mozdul valami.

Kolozsvárt bizonyos buzgó Döbrentei Gábor uram kezdeményére pályázat íródik a magyar theátrumban eléadandó műre. Berzsenyi uram is készíté *Kupa támadását*, de töredék marada, mivelhogy játékszínhez mit sem érte. Kecskemétről az aljegyző, bizonyos Katona József békül-

de egy drámát, mit azonban meg se említének a pályázati jelentésben, s a censor sokáig nem engedé meg a kiadását.

Anno 1814. A nagy Napóleont akkor számúzik először.

„Forr a világ bús tengere” s „Csak a magyar szunynyad mély rögzésben...”

El-elönti a keserűség.

„Százszor felveszem a tollamat, és százszor leteszem. Mit írjak, s cui bone? A bolondokat tegyem okosakká, vagy a gazembereket jókká? *Mely merészség a magyarnak a lehetőségek országát vívni!*”

XII

Akkortájt határozá el bizonyos Kölcsey uram, kivel régebbecske Pesten Szemerénél találkoza, különben jeles ifjú ember, hogy az írókat recenzióival támogatja, s megvilágosítja az ő értéküket, amint valók. Ama kóbor Csokonai Vitéz Mihály verseivel méltán elbána, mint illik is ilyen pórias s mívelthez nem illő versezetekkel. Nem volt pnedig igaza Berzsényi uram nemes poémáival szemben, kiről megállapítá, hogy „magát már egészen kimerítettnek látszatik”, s hogy a mívelt Kis János uram önála több s különb, mely igen méltatlan s nem illő vala oly nemes versezetekhez.

Berzsényi uram ha tudta volna, mely bajoktól elvonulva írja Kölcsey uram e bírálatot, tán nem vette volna oly igen szívére. S Kölcsey uram viszonylag nem írta volna meg, ha tudná, mely igen kínozza már Berzsényi uramat az epebaj s más baj, mely magányosságából jöve: a hipochondria.

Ám ők ezt nem tudták, s elkövetkezék, mit Kölcsey uram mondott engesztelő szép beszédében húsz évek után az Akadémián:

„Az élet utai keresztüljárnak egymáson; s leggyakrabban elveink szentsége sem oltalmazhat meg akár tévedéstől, akár félreértéstől.”

Berzsényi uram lelkében eddig kedv s bú váltogattak színt. Most örökös tanyát vere a búskomorság. Kazinczy uram csillapítása is mely balul ütött ki, elidegenítván magától a költőt.

Mit használa most mondása:

Nézd, az igazi erény feláldozza magát,
S nem kéri senkitől érdeme jutalmát,
Mert azt magában érzi?

– mikor dicsősége megtépdese, s a nemzetiség, melyért küzde, megtámadva.

Immáron elhallgata múzsája örökre. De felvéve a Tol-lat, hogy válaszoljon a „szemtelen recensens erkölcsi garázdaságára”.

„Zavart fővel”, „dühödt szívvel” mit lehessen írni. Három évig írta az antirecensiót, olvasva közben, pótolva, mit idő, kor nem adott: a műveltséget, az aesthetikai tudományt, melyben érzé igen járatlanságát.

Dudva vala sok benne, szikrázó gyűlölet elég, de fájó mély lélek és igazság is.

„*Én a szépet a hasznostól megválasztani nem tudom, s nem akarom.*” S büszkeség is: „*a zseninek nincs szüksége Törvényekre*”.

Hogy megírta, kilobbant az égő, élő tűz. Maradt csak utána hamu s egy-egy parázs.

„Élni kezdek újra, de a lelkem régen meghalt, s annak helyét egy új ismeretlen lélek szállotta meg, mely sötét és hideg, mint az éj, és nyugodt, mint a sír.”

Próbálta engesztelni Kölcsey uram, elrettenve eme rettenetes tónustól, bár a complimentnek nem embere.

Mindhiába.

Az életnek utai keresztüljárnak egymáson...

XIII

Jönnek az évek és mennek az évek, és minden évnek megvan a maga aratása... Hol van már a régi fiatal erő, mikor Sopronban egy tucat németet hányt a tóba?

„Főm zúgása gyakran zengeti a halál harangját fülemben.”

Az évben meghala a nagy Napóleon.

Elmegy pihenni, elmegy fiaihoz, de csak nem a régi: komáját, superintendens Kis János uramat sem látogatá

meg, még egyszer-egyszer el-ellátogat a Rózsa kávéházba, s csak otthon, s pipál, s hangtalan mindig.

Óh a szárnyas idő hirtelen elrepül.
S minden míve tűnő szárnya körül lebeg...

XIV

Közelítő tél... Még él, még kifekszik délután a méhesbe, s jár-kel.

De már az epebajra fürdő kell, s átadja rendre a gazdaságot, lám, hogy csinálják nélküle.

Tesz, hogy magával hitesse életét.

El-eljár az Akadémiába, s megütődik keservesen, gúnyosan:

– Mely igen tudósak ez urak!

Olvas sokat, és ír, s tudományt mível örök sebe hegesztésére. Széptani dolgozatokat ír, s mert bizonyos fiatal Széchenyi István gróf a nemzetet igen megmozgató akkortájt, a *Mezei Szorgalomról* is írta igen üdvös és jó tanácsokat, mely kár, hogy azokat ki nem adhatá, hogy abból megtudják, mint kell a nép szegénységén segíni, bűnét javítani szeretettel.

Össze is jöve eme Széchenyi Istvánnal, s igen tisztelve érzi magát rajongása által, ki is estente mind az ő poémait olvassa.

Nő a gyermek, nő az élet, s elmarad a régi élet.

Ím fenn van már Pesten, s mi végre? Az új életet már nem érti.

Farkas fia is már főbíró Somogyban, s igen kedvelik. Folyik mellette az élet, melyet nem tudott megindítani.

A nagy kolera évében meghala Kazinczy is. S mely vége nemes érzeményeiknek, s méltatlan hozzuk, hogy írja Döbrenteinek:

„Sajnálom, mint régi barátomat és sok talentummal bíró embert, de másrésről átgondolám, olyan ember dőlt ki közülünk, ki tekintetével sok hitván embert védelmezett, s ki a maga hibáinak alacsony védelmezése mellett minden alacsonyyságra kész vala vetemedni. Azonban nyugodjék...”

Meghal a kecskeméti aljegyző, Katona József uram. is.

Bizonyos fiatalember, Vörösmarty nevű, hívja már
a Tudományos Gyűjteménybe nagy reverenciával, klasszi-
kus verseket mivel ez is, de némely érthetetleneket!

Minden csak jelenés, minden az ég alatt.

S mint a kis nefelejcs, enyész.

XV

Jönnek az évek, és mennek az évek. S minden évnek
megvan az aratása.

1836-ot írnak. Már pezsdül az élet a két honban.

Meghala végén az erő, a vágy, a cél, a hit után a test.

Tizenhárom jegenyéje úgy áll, mintha most is délutáni
álomra várná nemzetes Berzsenyi Dániel.

XVI

Csonka volt művészete, lelke, élete.

Korán jött, jövőt nem talált, faji lelkiismeretét Szé-
chenyi élte meg a tragikumig.

Művészete beteljesedett Vörösmartyban.

Élete csonkaságát ki tölti ki?

Senki.

Az évben már ír Erdélyben bizonyos Kemény Zsig-
mond nevű fiatalember, hogy meg ne szakadjon a fél-
bemaradt, csonka lélekkel haló magyarok sora.

AZ ELFELEJTETT KÖLCSEY

Eszembe jutott, hogy augusztus 25-én lesz száz éve Kölcsey Ferenc halálának. Elővettem műveit, és kinyitottam az unokaöccséhez írott Parainesisénél:

„Nem kérd és nem vár az idő, sebes rohanással haladván felettünk. Az én napjaim legszebb része leszállott, s ki tudja, melyik pillanatban hull el az élet hervadó virágja? Ki tudja, melyik pillanatban kell költözni oda, hol korán előre ment testvérem koporsója mellett a hely készen vár? Nem hívom az órát, de jöttét sem rettegem. Jókor támadt s hamar eltűnt remények; lángoló, de tárgyat nem lelt indulatok, sivatag jelen s alaktalan jövő, íme a tündérkar, mely ifjúságomat körüllebegé vala. Nem sokkal adott többet a férfikor: és sorsomat mostohának mégsem mondhatom; mert találtam egy-két hű keblet, mely korunk s hazánk néhány jeleseinek szeretetét viendem síromba. Lassanként fognak ők is eltűnni, s nonsokára e nép emberei közül senki sem lesz, ki rólam emlékezzék. Megadja az ég, erősek lépnek majd a pályára, hol mint író és polgár parányi helyet foglalék el. S szebb jövődő feledtet el engem s társaimat.”

Olvasom a halála előtti télen írott jószavakat, és fájdalmasan nyilall belém: mit is tudok Kölcseyről? Hogy ő írta a Himnuszt és a Parainesist, hogy Berzsenyit túl szigorúan bírálta el, és hogy nagy szónok volt. Elég Kölcseyről ennyit tudni? Elővettem műveit, és mikor nehézkes nyelvembe beleszoktam, oldalról oldalra nagyobb vonzással sodródtam a Kölcsey meglátta száz év előtti magyar problémák közé. Hol a gondolat és kifejezés márványfaragása kapott meg, hol a problémafeltárás ragyogó logikája. És probléma, logika és művészet mögött e kivételesen nagy lélek erkölcsi erejének tengerzúgása. Köl-

csey lelke él, mai életünk mélyére ható mondanivalói vannak, és végtelenül szegényebbek lennénk, ha Kölcsey mai szavát meg nem hallanánk.

I

Korszakalkotó szellemi mozgalmak a köztudatban egy-egy név szimbólumában kristályosodnak ki. A nyelvújítás mozgalma Kazinczyt asszociálja. A nemzeti irodalmi irány Vörösmartyt, a magyar belső kritika és erkölcsi megigazulás Széchenyit. A reformkorszak politikai szimbólumai a közjogi és jobbjágykérdéseket illetően Wesselényi és Kossuth, a megerendszerrel kapcsolatban pedig Eötvös József. Kölcsey nevéhez ilyen szimbólum nem fűződik. De ha műveit ma olvassuk, meglep az a felismerés, hogy ennek a korszaknak pontosabban 1810-től az 1840-es évekig terjedő időszaka összes irodalmi és csaknem összes társadalmi problémái mind eredeti, sajátos hangot kaptak műveiben. Az előbb felsoroltaknál a kor magyar kérdéseinek egyike vagy másika a központ, Kölcseynél rendre minden sorskérdés. Szinte teljes szinképe, szellemi gyűjtőlencséje korának, melynek a többiek egy-egy szín élesebb, de részlegesebb fényével adnak megvilágítást. Egyenlő súllyal és jelentőséggel részt vesz mind a nyelvújítás kritikai és művészi folyamatában (hogy a nemzeti öntudat számára alkalmas kifejezőeszközt teremtsen), mind magának ennek az öntudatnak korszerű ébresztésében. És amikor az alakuló öntudat szembenéz élete megoldandó feladataival, mikor az irodalmi öntudatból társadalmi lesz, ismét Kölcsey gondolatai mutatnak utat a tennivalók számára. A nyelvújítás és reformkor egész lélektanát, fejlődését, kérdéseit leginkább Kölcseyből ismerhetjük meg; nem egyetlen művének gondolati, logikai egységéből, de összes műveinek egészéből, melyeket egy alapvetően erkölcsi egyéniség lélekrendszerre fog szerkezetileg egybe.

Költőnek indult, és a korabeli közepszerű francia és német líra világfájdalmassága csendül ki belőle. De ez a komplexum, pusztán egyéni sors szemszögéből nézett reménytelenség, amely utánérzés volt kora valamennyi

nagy költőjénél, nála egy tragikus alapszínezetű élet egyező kifejezése. Szellemi alkata születetten pesszimista, fokozott érzékenységu lélek. Magát így jellemzi egy Kazinczyhoz írott levelében: „Nekem a sors csapongó fantáziával vérző keblet adott együtt... Az én belsóm tüzzel teljes, de külsóm, ezen nyomorult alkotmányú test mindenre alkalmatlan. Szerfelett puha vagyok, s ezen rövidlátású szem s ezen többnyire zúgó fej azt tesz, hogy félrelépjek minden társaságból, hol nagyon ismeretes emberekre nem találhatok.”

A tragikus alkatot élete tragikus eseményei még kiélezi. Korán elveszti apját és anyját, majd a himlő elveszi bal szeme világát. Öt testvérével együtt a nádfeleles debreceni házban egy öreg cselédjük gondozza, onnan jár a debreceni kollégiumba. Könyvekbe és kultúrákba menekül, latinul, görögül, németül és franciául megtanul. Csokonai temetésén meglátja Kazinczyt, de nem mer közeledni hozzá. Csak évek múlva lép kapcsolatba vele, hogy mellette haláláig hűen kitarson s jelentős részt vegyen nyelvújítási irányának irodalmi védelmében. Kazinczy s a nyelvújítás jelentőségét mélyreható tömörséggel fogja össze a felette tartott akadémiai emlékbeszédében: „Gyűlöletes előttem minden hízelkedés és kivált a koporsón túl.” Ezért: „Nem állítom, hogy Kazinczy örök emléku műveket hagyott maga után... szellem vala ő, mely a tespedő egészet oly sokáig csaknem egyedül eleveníté. Ez oldalról kell őt méltatnunk.” Sorsáról megrázóan beszél. „Bár szózatom villámerővel hatná keresztül a hazát s e nemzetet, mely saját jeleseit századok óta könnyezetlen látá sírba szállani. Gondolkozom e népről, mely Zrínyit, az író el tudta feledni, s melynek keblében az 56 évet szakadatlan munka közt eltöltött Kazinczy nyomorúsággal élt és holt... Közönségünk elvoná kezét a magát neki áldozó elől, hogy tévelyegjen elhagyatva, küzdjön nem segítve, arca izzadását és szeme vérkönnyeit hagyva jelül kéziratain s árva gyermekein ínséget... Haláláig tartó fáradozási jutalmát nem arathatta az országban, hol annyi idegen gazdag táplálást nyert magának.” A nyelvújítást így jellemzi: „a mi magyar nyelvünkkel véghezvitt újításokat sokan nevelték s nevetik maiglan: pedig azok a nemzeti ébrende-

ző szellem természetes kiütései valának... Tisztán csak a maradék fogja láthatni: miként nyert az egész nemzet szó által ideát, idea által tettet s tett által jóltevő, egyetemi változásokat.”

Irodalmi kritikáival kapcsolatosan túlzottan kihangsúlyozták Csokonaival és Berzsényivel szembeni szigorúságát, majdnem kicsinyességét. De arról nem beszélnek, hogy az ő kritikája a legelső komoly műveltségen alapuló, bemélyedő kritika, amelynek éppúgy vannak szellemtörténeti szempontjai, mint lélektani és szociológiai látása is. Az ő kritikája a fejlődés szükségszerű, továbbvivő állomása volt Kazinczy egyoldalú rajongása után. Arról is kevés szó esik, hogy kritikailag ő látta meg és gondolatilag először ő fejezte ki a népdal és a népi kultúra döntő szerepét a magyar irodalom továbbfejlődésében. Meglátja kultúránk tragikus szakadékát, hogy a népi kultúra nem tudott természetes folytonossággal magas kultúrává fejlődni, s a felső osztályok kultúrája ezért idegen utánzó és gyökértelen, a népé pedig visszaeső és betokozódó. „Úgy vélem, hogy a való nemzeti poézis eredeti szikráját a köznépi dalokban kell nyomozni.” Mélyen érzi és szuggesztíven mutatja meg a nemzeti hagyományok erejét. „A lélekkel tölt nemzetek nem ragaszkodnak hiába hagyományaikhoz... Ezek emlékezete köti össze az élőket az elnyugodottal továbbra is, s e kötelék az egymásra következő nemzedékeket szellemi kapcsolatban tartja össze. Hívtelen vala a természethez minden nép, ha ezekkel nem gondol, s minden hívtelenség a természet iránt kegyetlenül bosszulja meg magát. Elsorvadtak ők nyom és emlék nélkül.” A múltját elfelejtett nemzetet találóan olyan emberhez hasonlítja, ki élete derekán egy szerencsétlenség következtében elveszíti emlékezőképességét. Minden tudása és eddigi tapasztalata semmivé lett, újra kell tanulni, előlről kell kezdenie mindent ifjúsága mély erői nélkül, holott most már használni kellene eddigi tapasztalatait. „Egész nemzet élete, mint egyes emberé. Ezt és azt az életen keresztülömlő emlékezet teszi egészszé, folyvást tartóvá, napról napra gazdagabbá... Minden nemzet, mely elmúlt kora emlékezetét semmivé teszi, vagy semmivé lenni hagyja, saját nemzeti életét gyilkolja meg: s akármilyen más kezdődjék ezentúl: az a régi

többé nem leszen. Az időtől fogva eltűnt a nemzet.” Lélektani látással vonja meg az általános emberszeretet határait: „Szeretni az emberiséget, ez minden nemes szívnek elengedhetetlen feltétele... Azonban az ember véges állapot, hatása csak bizonyos meghatározott körben munkálhat. Azért ne hidd, mintha Isten bennünket arra alkotott volna, hogy a föld minden gyermekeinek egyforma testvérek s a föld minden tartományainak egyforma polgárok legyünk... Az egész emberi nemre jóltevő hatást gyakorolni, ez a nagyok legnagyobbikának sem adatik. Sohasem tudtam megérteni, kik azok, kik magokat világpolgároknak nevezik. Az emberi tehetség parányi lámpa, mely egyszerre keskeny kört tölthet meg fényével, s ha egy helyről másra hurcoltatik, setétséget hagy maga után. Bizonyos helyhez kell azért kapcsolatnunk, hogy azt jó-tétemény világítással állandóan boldogíthassuk.”

Ezzel a látással fordulva kora magyar élete felé, a nemzetkritika kemény vádjaival szól: „Mi köt most titeket mint egész néptömeget együvé? Hol a szellem, mely kisebb-nagyobb mértékben minden kebelen keresztül lángoljon? Játékszíneitek? Bujdokló vándorok sátrai, hol különben is minden alak idegen. Gyűléseitek? Egyik osztály kirekesztő tulajdona, hol az a lehetőségig gyéren jelen meg. Egyházaitok? Azokban meghasonlások s felekezeti lelke szállt belétek... De ti ezekkel nem gondoltok. Ti egyenként külön világgá teszitek magatokat, a parányi köreitekben elszigetelve keringtek. Jön a költő, s énekét a hajdanról elzengi, de ki hallgatja őt? Jön a szónok, s említi őseiteket, de beszéde kiáltó szó a pusztában.”

A hagyomány csekélyisége vagy megszakadása azonban nem ment fel a kötelességek alól. „Amit apáitok nem tettek, azt nektek kell tenni... Őseitek parányi fészket raktak? Szedjétek össze a romokat s tegyetek belőle még alapot jövőendő nagyságnak. Apró harcokat vívtak? Csináljátok a békesség műveit temérdekebbé. Változékonyságban sínylettek? Változzatok ti is, mint a lepke, nemesb-nél nemesebb alakokra.” (*Mohács*)

Mintha Széchenyi „Merjetez nagyok lenni”-jét hallanánk.

És írhatta volna Széchenyi is azt, amit az akkor megnyílt magyaróvári gazdasági intézetről írt: „*Mi gazdasá-*

gunkkal is úgy teszünk, mint nyelvünkkel. Egyik, nélkül sem élhetünk, egyiket mint másikat naponként használjuk: mégis eszünkbe nem jut, hogy megtanulásokra gondot kellene fordítani. S kell-e csudálnunk, ha mindkettőben számtalan hibákat követünk el? Ne higgyétek, mint ha gúnyolódni akarnék, saját keserű tapasztalásomat mondám el... Azonban mit ifjan nem tanultunk, azt most már ősz fejjel ki nem pótoljuk. Hanem a jövő előttünk áll. Nézzetek előre, a fiaitokat küldjétek tanulni, hogy jobbak lehessenek, mint mi valánk.”

II

Az ilyen lelket tartósan nem szoríthatják vissza egyéni élete sivárságai: a gazdálkodó vidéki élet, mit kedv nélkül folytat, s a gondok, hogy meghalt testvére családját is ő tartsa el. Mikor az érlelődő nemzeti öntudat megkezdí közéleti munkáját, az új áramlat Kölcseyt is kisodorja magányából. 1829-ben Szatmár megye főjegyzőjévé választják. A rendi Magyarországon a megyék külön kis köztársaságok, ahol az ébredő szellem külön-külön vívja csatáját. Itt kezdi közéleti pályáját Kölcsey. A szatmári adózó nép állapotáról szóló beszéde gazdasági szociográfia és szociológia, korrajz és nagy jövőbe látás.

Mikor az 1832–36-i rendi országgyűlés Pozsonyban összejön, másodmagával ő képviseli megyéjét. A 40-en túli férfi rövid közéleti múltja ellenére csakhamar az országgyűlés szellemi központja. Széchenyi és Wesselényi ellenzékiségét megbénítja helyük: a főrendi tábla. A követek közül Deák Ferenc egyéniségének nincs sodrása. Kossuth még az Országgyűlési Tudósításokat írja. A követek tábláján Kölcsey a vezér. A legfontosabb feliratokat és átiratokat ő szövegezi meg, a legsúlyosabb kérdésekben ő gyúr a szétszórt ellenzéki csoportokból egységes közvéleményt és akaratot. Kossuth így ír róla (Pesti Hírlap, 1842):

„A tiszai követek asztalánál egy férfi állott, kinek halk szózata szent pietas ihletéseként rezgett végig a csontvelőkön. Egy erős lélek töredékeny test láncai között. Tar agyát őszbevegyült kevés hajsza lengte körül, szín-

telen arcán ezernyi átvirrasztott éjnek tikkadtsága ült. Egyetlen szemében a nemzet múlt, jelen és jövő bánata tükrözött. Szava tompa, mély és ércetlen, mint egy síri hang, melynek monoton egyformasága csak ritkán, csak az indulatok legfőbb hevében szállongott alá. És lőn még tompább, még ércetlenebb, még síriasabb, mikor aztán ökölbe szorított jobbját emelve a reá meresztett szemek előtt úgy állott, mint egy túlvilági lény, kinek szellem-szavát nem úgy, mint a másét, az érzékletek engedelmével, hanem közvetlenül lelkünk lelkével véltük hallani. És e síri hangra síri csendesség figyelmeztetett, melyet csak az érzelmek villamos kitörése szakasztott félbe.”

Ez a hatalmas szónoki erő először a magyar nyelv országgyűlési használata érdekében szállt síkra. A tanácskozási nyelv már 1790 óta magyar volt, de a két tábla egymással, a királlyal még latinul levelezett, s a törvényeket is latinul szerkesztették. Kölcsey indítványára a követek mindezen téren a magyar nyelv bevezetését követelték. „Valamint csak élő testben, úgy csak élő nyelvben van lélek.” A főrendek ragaszkodnak a latin nyelvhez, mert évszázados szokás. Kölcsey válasza így hangzik: „A százados szokások tekintetét a karok és rendek erősség gyanánt el nem fogadhatják. Mert ha a századok a nyelv ügyét hátráltathatják, úgy minden remény semmivé tétetik. Mert nem minden század lefolytával új erősség fog-e származni? Ami a nemzet természeti jussainak és az igazságnak alapjainál fogva jó, tiszteletreméltó és szent, az jó, tiszteletreméltó és szent marad, ha létét csak a mai naptól számlálja is.”

Beszédek és üzenetek során át cáfolja az ellenérveket. „Azt mondják továbbá a főrendek, lassan kell haladni, erőszakolni nem kell ezen lépést. De hát nem elég lassúság-e 43 év óta küzdenünk e nyelvért? ... Azonban a főrendek a lassúság ideáját századokhoz kötik?” A főrendek: „...Nem kívánnak egyebet, mint a latin nyelvből oly szent nyelvet csinálni, mely őket a sokaságtól elkülönözze. Vagy talán a demokráciától félnek, ha az anyai nyelv felemeltetik?”

A nyelv új hatóterületét látja színpadban, a „nemzeti játékszín” (állandó magyar nemzeti színház Pesten) érdekében hosszú beszédet mond.

Minden alapvető kérdésben felszólal: a vallásiakban (dézma, vegyesházasság) kimondja: a „lélek meggyőződése felett senki földi ítélőszéket nem tarthat”. Felszólal a szólásszabadságért is, de (a liberalizmus zsendülésekor) nem híve a féktelen szólásszabadságnak, viszont követeli, hogy a gát ne központi hatalom, hanem országgyűlési végzés és bírói szerv legyen.

Érdemes idézni, ahogy akkor látta a városok kérdését, mikor még az új kapitalista városfejlődés csak óhaj volt Magyarországon. „A városokban lelem a magot a nemzeti szorgalomra. A lépcsőt, minek segítségével nemességünk a milliókából álló néptömeggel kapcsolatba jöhet, kapcsolatba, amely nélkül előbb-utóbb az oligarchia vasjarmába szabadulás reménye nélkül fog kényszerítettetni.”

Parlamenti működése súlypontja azonban a szegény nép, a jobbágyosság jogaiért való küzdelem. Ő ad először elhallgathatatlan súlyú hangot a reformkor nagy kívánásának, hogy „az adózó nép nagy tömege egyszer már a polgári alkotmányba lépjen s ezáltal az alkotmány 700 000 puhaság és szegénység által elaljasodott lélek (a nemesség) helyett 10 millió felemelkedhetőt nyerjen.”

Harcol sorsuk enyhítéséért (az adóbehajtás, az úriszék tárgyában). Egyik legszebb beszédét mondja el katonáskodásuk új rendszere érdekében (sorsvonás tárgyában), mely az előjárók tetszésére bízott összefogdosás és a bizonytalan ideig tartó katonáskodás helyett sorshúzás által való kijelölést és tíz évben megszabott szolgálati időt ajánl.

A birtokproblémát gazdasági, társadalmi és erkölcsi oldalról egyaránt megvilágítja. Az *Elsőszülöttségi jószágok tárgyában* tartott beszédében ellene van a javaslatnak, hogy a kötött nagybirtokok csak az elsőszülötti ág tulajdonai legyenek. „Mi lenne az országból, mely csak néhány nagybirtokos sajátjává fogna válni? Nem holtbirtokra, de a birtokot gyümölcsötető kezekre van a hazának szüksége. Ugyanazon jószág több birtokos által művelve, hasonlatlanul több jövedelmet ad.”

„Nincs is ok, mit ez intézmények mellett felhozhatnánk, mint a nemzeti nevek fenntartása. Ha az ország boldogsága legkisebb részben is nevekhez volna kötve, akkor igenis ezen ok érne valamit.” „Jaj lenne a hazának,

melynek fenntartása csak bizonyos nevekhez volna köt-
tetve. Ez haszontalan veszélyes előítélet lenne... Jó ha-
zafi, közjóra dolgozó polgár parányi nevek között is ta-
lálkozik, s a köz csak jó polgárokat kíván, de mennél
többet, kik között a birtok eloszoljon. Ki kezében le-
gyen a birtok? az mindegy, de nem mindegy: hány ke-
zében legyen? Mert a birtok tartja fenn a polgárt, és sok
olyan polgár, ki birtokkal bír, tartja fenn a hazát.” Köz-
hasznú indítványokat sem az elsőszülöttek tesznek: „jó-
tékony intézetek azoktól eredtek, kik javaikat fáradás-
sal maguk keresték, az alatt, míg az elsőszülöttek ha-
záról nem gondolkozva rohantak keresztül az életen s ala-
pítványok helyett végtelen adósságokat s nyomorgó hite-
lezőket hagytak maguk után”.

A társadalom, a hitel érdeke nevében: „*mivel a haza
egészéről, magáról a nemzetről, nem pedig egyes nevek-
ről illik gondoskodnunk; ... mind a jelenben fennálló in-
tézeteket eltörölni kívánom, mind azt óhajtom, hogy
azok a jövőre is megtilalmaztassanak*” – fejezi be be-
szédét.

És már felveti a gyökér-kérdést is, hogy a jobbágyot
fel kell szabadítani és földje tulajdonosává kell tenni.
Az örök megváltás ügyében tartott beszédében mondja:
„Nehéz lenne meghatározni: mi vala nagyobb bűn? Az-e,
amit a jobbágy nép undok tettei által elkövetett, vagy az-e,
amit a nemesség az ezen tettekre szabott büntetéssel vég-
hezvitt? Nem értem itt az embertelen kínzásokat, miket
Zápolyának találékony esze kigondolt; hanem értem azon
országgyűlési határozást, mely nemcsak az akkor élt job-
bágyok, de azoknak még meg sem született, következőleg
a bűnben részt nem vehetett maradékát is örökös szolgál-
ságra kárhoztatá.”

Nagy politikai éleslátással a problémát a monarchikus
eszme szempontjából is megvilágítja: „Népboldogságnak
csak az Istentől s emberektől elátkozott oligarchia lehet
irigye; s szerencse, hogy polgári alkotmányunk oligarchiát
nem ismer. Itt igenis, hol oligarchia virágzik, hatalmasan
szokott az a néposztály vagyonsága ellen dolgozni. Mert
jó birtokú nép ... hatalmassá teszi a monarchiát, s e kettő
közt az oligarchiák törvény alá szorítva féktelen hatal-
mukat elvesztik... Ott nincs erejük veszélyes nepotiz-

must üzni, s az igazgatás minden ágait rokonokkal és creaturákkal megtölteni, hogy kéj szerint uralkodjanak. Ott nem formálhatják magukat aegyiptusi szent kasztá, melynek tagjai törvényen és igazságon vádolhassanak, a hozzájuk nem tartozókat letapodják.”

De érdeke ez a nemességnek is: „Már tek. Rendek, egypár százezernek millió között csendességben élni: ez bizonyosan a milliók jóakaratótól van függésben.” Jóakarát csak kölcsönös bizalmon alapulhat, ez pedig úr és szolga közt nem lehet. A nép nyomora volt a főoka a parasztlázadásoknak. „Felszólítom a kormányt, ily esetekben mi a mód, mely által bennünket megoltalmazand? Talán hóhérpallos és kötél? mik a bűnösök ellen fordítottanak. Nyomorult eszközök! Mert ezek semmivé tehetnek ugyan egyes életet; de itt nem egyesekről van szó: itt a szó azon halhatatlan, hódíthatatlan szellemről van, mely százak óta most lánggal lobogva, majd hamv alatt emész-tődve ég. És ezt nem zabolázza meg félelem, nem győzi le hatalom: ezt csak megszelídíteni lehet. Nem egyébbel pedig, csak oly közös érdekkal, mely a társaság tagjait egyformán kösse a hazához; s ez érdek csupán két szó: *szabadság és tulajdon.*”

Ne felejtjük el ezeket a szavakat a Szent Szövetség korában s a Metternich uralma idején mondotta!

A kormány, hogy eltávolítsa a diétáról a követek szellemi vezérét, megyéjén át aknáztá alá őt. A megye visszavonva addigi utasításait, váratlanul a kormány javaslatai mellé állott. Kölcsey és Wesselényi hasztalan próbálták ezt visszaváltoztatni, a félrevezetett nemesség meg se hallgatta őket. Nem volt más választás: vagy követni az elvei elleni utasítást, vagy lemondani. Az utóbbit választotta. A követek táblájának 1835. február 9-i ülésén összefoglalta szociális programját, és bejelentette lemondását, hogy elveihez hű maradhasson.

„Jelszavaink valának, *haza és haladás!* Azok, kik a haladás helyett maradást akarnak, gondolják meg: miképpen a maradás szónak több jelentése van. Kor szerinti haladás: *épen maradást* hoz magával; vesztegmaradás következése pedig *senyvedés.*” A megrendítő beszéd hatása alatt a követek a gyász jeléül aznapra felfüggesztették az ülést. Tehették: a reformok ügyét tíz évre eltemette

Kölcsey távozása. Az országgyűlési ifjak gyászfátyolos kalapban, fáklyásmenetben búcsúztak tőle. Kossuth Országgyűlési Tudósításai gyászkeretben jelentek meg. Búcsúbankettjén ott volt Széchenyi, Wesselényi, Deák. Búcsúszavával Kölcsey a magyar nép fejlődésére üritette poharát.

III

Hazamegy gazdálkodni. Berzsenyi halálára megírja s elküldi az Akadémiának megrázó búcsúbeszédét: „Árnyéka az elköltözöttnek, sírod felett zeng az engesztelő szózat... Az élet utai keresztüljárnak egymáson, s leggyakrabban elveink szentsége sem oltalmazhat meg akár tévedéstől, akár félreértéstől; de a sírdomb békesség laka; s küszöbén emberi érdek nem léphet be.”

Szeretne Pestre jutni akadémiai titkárnak, hogy tudományos munkásságát jobban folytathassa. Nem őt választják meg. Szeretne alispán lenni: törvénytelenül kihagyják a jelöltek közül. És 1837 nyarán egy hivatalos birtokmegosztás miatti haragban (ahol a sorshúzáson a szerencse neki kedvezett) politikai ellenfelei és rokona, Kölcsey Mihály fellázítják ellene a jobbágyokat, akik vétését, kaszálóját teljesen tönkreteszik. Kárát sohasem kapja meg. Annyi gabonája sem maradt, amennyi magának kellett. Egész ereje megfeszítésével kell küzdenie a betevő falatért. Ebben a lelkiállapotban írja meg *Zrínyi második énekét*, a legreménytelenebb magyar verset.

Aztán felegyenesedik még egyszer; barátját, Wesselényit hűtlenségi perbe fogták, s ő vállalja védelmét. Folyton ezen dolgozik.

Közben a magányos férfi áttekint életén, és megírja neveltjéhez, unokaöccséhez a Parainesist, amely erkölcsi végrendelete. Egy bölcs és tiszta lélek nagy tapasztalatai, egy szent szív kristálytiszta erkölcsi értékrendszere él benne mindörökké. A megpróbált lélek megnyugszik.

„A sorsnak kedvencei nincsenek, csak eszközei. Kemény részvétlenséggel az egyes eránt intézi az egész menetelét.”

„Minden erény önáldozattal jár, feláldozásával pillanatnyi kényünknek megtagadásával önhasznunknak, s nem ritkán hajlandóságunk vagy gyűlölségünk elnémításával: azonban minden áldozat kicsiny azokhoz képest, miket a hazának kívánni joga van ... Mert tudd meg: a szóban: haza, foglaltatik az emberi szeretet és óhajtság tárgyainak egész öszvessége.”

„Sors választott embere a maga hivatását megérzi. De a választottak sokfélék. Egyik választva lón, hogy elvetessék, mint a mag, jövő aratás reményében elrothadandó; másik, hogy érett kalászként tűnjön fel, idejét töltve sarló alá jutandó.”

„Higgy nekem: e szó: boldogság, egyik a legbizonytalanabb s legszűkebb értelmű kifejezéseknek, s ki boldogságot vadász, árnyékot vadász. Teljesített kötelesség s nemmes törekvések önérzése, küzdés s bánat közt is nyugalmat tenyészt. . . .”

„Minden egyes ember, még a legnagyobb is parányi része az egésznek; s minden rész az egészért lévén alkotva: azért kell munkálnia is. Ki saját jólétét egyetlenegy főcél gyanánt úzi, nevetségessé teszi magát minden gondolkozó fej előtt. Az emberiség mint óceán, melynek ezredekgig, miriádokig tartó élet rendelteték: egy ember mint egy buborék, mely támad s tova hanyatik, s pillantat múlva széllyelpattan a mérhetetlen tömegben eltünendő...”

„... a felébredés kínos órájának gyötrelmeit én is teljes mértékben szenvedtem, azonban szerelmemet az emberiség s bizodalمامat az örök sors iránt híven megőrizni törekvém; s hidd el nekem, ki e kettőt bírja, az füstbe ment remények után sem fog vigasztalás nélkül maradni.”

A megfeszített munka megőrli gyenge egészségét. Mégsem pihen. Wesselényi védelmi iratát bevégzi. Betegen megy nagy szakadó esőben egyik ügyfele birtokba helyezésére. Tüdőgyulladást kap, és az egy hét alatt végez vele 48 éves korában.

Már másnap eltemették. Egyrészt mert az alispán sietett a megyegyűlésre, másrészt hogy ne jöjjön túl sok vendég, akit a leszegényedett család úgysem tudott volna ellátni.

Mikor Wesselényi öt nap múlva Pesten megtudta halála hírért, megrendülve így kiáltott fel: „*Nem közénk való volt!*”

*

Halála századik évfordulóján önmagunk iránti kötelesség, hogy életművének minden részletét: a költő, az esztétikus, a kritikus, a politikus, a gondolkozó és az ember egész mérhetetlen szellemi és erkölcsi örökségét mai szemmel áttekintsük és számba vegyük.

1938

A HALHATATLAN GYERMEK

Petőfi Sándor emlékére

Akkoron ismét megjelent a gyermek. Az örök gyermek.

A Názáreti szeretet mosolyában született meg, s az emberek megismerték a meleget. Eltűnt egyszer, mint este a nap, de akkor is, a sötétség hömpölygő folyamában, ott volt, csak várt. És megjelent megint az embereknek; mámor, feledtető tiszta öröm csillog fel láttán, és újra eltűnt, köd és kétségbeesésben. Megbújik a véres freskók és könnyködök mögött, és játékos kacajjal tépi szét szenvedések komor drapériáját, hogy pufók arcával lepillantson újra. A Názáreti elindított fénycsapata – játékos koboldhad – bujósdit játszik az emberi nyomorúsággal, örökre csilingeli tépett, vénhedt magát. Ott van a dolgokban, és mégis több, mint azok, él és nő és öregszik és elpusztul, de újra él és újra nő, és örök és halhatatlan ebben a folytonos levésben, és örök és halhatatlan ifjúságában. Megvan mindig, csak mi nem látjuk, ha meglátjuk, legszebb csoda, minden valóságnál igazabb, szentebb valótlanság, örök tiszta, friss, üde, mosolygós, embertermő, nyugtató őanyag – a valótlanság végtelen élete. Örök levésben zuhog végtelenségekből, mérhetetlen messze, mint az Időtlen Idő, zuhog nyomorúságok és kínok és céltalan buta robotok és kínok és halál és halál szirtjei között, mosolygós arca fényképével és holdselyemmel cirógat át, hideg és nyirkos az őt elkerülő élet, remény, éledés és vigasztalás a vele találkozás.

Megjelent a gyermek.

Az örök, halhatatlan gyermek, utolsó, ki látni adatott, ki jött, hogy végigálmódja egy örökgyermek nép nem álmódott álmait, minden költőgyermek közt a leggyer-

mekibb. Látja is, láthatja is más ilyen üdén csobogónak, frissnek, ragyogónak, melegnek azt, ami van, mint az, akinek ez mind nincs, csak *benne* a fény, a meleg, az üdeség és a tisztaság.

A végtelen vágyak és álmok nagy, szent gyermekse-regébe tartozik, a végtelen vágyakba, melyek túlélnek korokat és népeket túl és túl dolgokat is: vannak, miként a Tér és az Idő.

Ó, kell-e végtelen vágyakozás a véges élet nyugöző bilincseiben, mar és éget a pizsok, és öl, öl a robot, szörnyű vad, kérlelhetetlen és megállíthatatlan a valóság, mi lesz a lelkünkkel?

Kell a feledtető illúzió és a továbbléptető, kárpotló álmok. És jaj annak, nincs élete annak, akinek nincsen álma.

A költő gyermek.

Nincs tragikusabb küzdelem, mint a gyermeké, aki illúzióit menti – drága, legdrágább emberi juss! – a bitorló valóságtól. Ömlik és csap és zúg a zápor és kell a meleg és kell a napfény, teste a valósághoz köti és naplelke szépség-harangokat kongat a tragikus kettős ércből.

Petőfi a magára ismert és az illúziómentő gyermek.

Művészete az álmok tündérpalotája, élete az álmok átmentése minden valóságokon.

Ványadt, vézna testét csontujjú halálnak felkopogtatta, de döng a végzetszó komor boltívek alatt, ijesztően válik le a predesztináció kemény kontúrja a horizontról: meg kell mentenie az álmat, Petőfi álmát, az igazi Petőfit, mindenki álmát, valóságnál igazabb, valótlan szépséget gyermekhitnek, az igazságtalan életből.

És megindul és folyik a tragikus harc. Mert a valóság is van, van és élni akar és küzd az életért, küzd az életért, és beleszánt mélyen-mélyen a húsba. És felsikolt a lélek és fut-fut gyógyító álmokba, mert élni akar a lélek és élnie kell.

Egészséges, az egyetlen egészséges költő századában. Egészséges, mert az *akar* lenni. Öntudatlan öntudattal, ösztönös sodródással egészséges a *lelke*. De a test, a valóság bilincs, fázik és nyomorog és követel, és minél hidegebb és kopaszabb és sértőbb és idegenebb a valóság: annál melegebbet, dúsabbat, ölelőbbet, elpihentetőbbet

álmodik. És minél szebbet álmodik, annál jobban beleváj vérző testébe az élet, még tisztább, még mélyebb hangok után.

Keresi illúzióit az életben. Színész lesz. Csalódik. A festett világ a festetlennél is illúziótlanabb, idegenebb neki. Megsebezve, de jajt nem ejtve, csak azért is megy tovább.

Népköltő, mert nagy egészség, őserő és termő- illúzió a nép. De a valóság népe suta, piszkos és vak, mélyen eltemetve alighogy pislákol a láng. Elveti a nép, amelyből született, amelyért fáradott. És már verejtékesen üt ki a végzetlátás, de énekel délibábról csak, kell a verejték, ebből ejt harmatgyémántot muskátlira, gyöngyvirágra a nap.

Jön a szerelem, átömlő, jövőt hozó, öntudatlan, boldog lélekmámor. És felvágja lelkét céda vágy és olcsó test, és senki nem írt tisztább szerelemről, mint ő.

Szabadság – emberboldogítás? megrúgták azok, akiket boldogítani akart.

De ő csak áll, csak áll a zuhogó árban. Minden életes illúziója omlik, elmossa az ár, és ébred, ébred a gyermekben a lappangó férfi: jelenben élő tudatos, valóságot látó. Fázik, didereg a gyermek, rettentő kétségei vannak, cél, hit már-már eltűnik, látom, látom sápadt arcát, amint a látó, a férfiszem a tragédia sötét vizeihez viszi, sírásra görbült gyermekarcát vibrálva a fekete márványban. De fény már a látás, és lát a gyermek is: én vagyok az igazi Petőfi, az álom, feledtető illúzió, a gyermek, az örök, a halhatatlan mosoly, ezt kell adnom, ezt a mosolyt. Síró, fájó hang vissza, én vagyok Petőfi, az egyetlen, a hívó, szerető, délibábos, nagyálmú gyermek, örökéletű mosoly minden valóságos írásokon túl. Élek, hogy hangja legyek az álomnak, álomnak, elvetélt magyar álmoknak, emberi nagy álmoknak.

Zúg és süvölt a predesztináció, fanatizmusban lobog fel a gyermek, legyőzve szolgál férfilátás, férfiakarat gyermekhitnek.

Építi most már acélosan belül, étellel leszámolva, tisztán, teljesen az álmot, és ég-ég és melegít.

Mindenét odadobja az üldöző, látó valóságnak, mikor pedig már nem bír a tragikus férfival, és már sírna,

pusztulna a gyermek, halálos elszántsággal életét is, ott Segesvár mellett.

Szerelmemért föláldozom
Az életet,
Szabadságért föláldozom
Szerelmemet.

Szabadságért, az álmok szabadságáért. A test csak valóság, csak táplálék a lángnak; minek az élet, ha nem lehet több álom...

A test meghalt, de a lélek befejezetten, tökéletesen ért át az örökkévalóságba.

Álom vagy valóság? Neki az álom az életesebb. Jött, hogy ezt az álmot, ezt a hangot, ezt a színt adja. És mert élt és kitartott és illúzióinak feláldozta minden valóságát, lett millió és múlhatatlan valóság, az örök emberi végtelen vágy álmodó hulláma, mint ama első és legnagyobb Gyermekek.

Az örök gyermek, a halhatatlan gyermek pedig, minnekutána ránk simogatott ennek a sovány ifjúnak égő szemeiben, eltűnt: – homály és rémek és nyúlós, tapadós, sűrű borzalom, de egyszer, szenvedések szakadékában újra felvillan örök arca, szétszakad a köd, és a halhatatlan mosoly új virágba csókolja a sivár, fáradt földet.

ZSIGMOND BÁRÓ*

I

Mióta Bécsből hazajött, már vívta első harcait az Erdélyi Híradóban a közöny és unalom, a „lelkek síri csendje” ellen.

„...Csak élet, csak mozgás, mely ha eleinte tévirányt veszten is, de útba igazul! Csak e kora vénhedés ne, csak e síri csend ne!...”

A mai vezércikk nehezen születik. Fáradtan teszi le a tollat. Lehunyt szeme mögött végigfut élete ...

...A szülői ház... A szenvedélyes vagyongyűjtő apa... Gyűlölködő mostohatestvérek... Az apa vasakartata tartja csak az egyensúlyt... Halála után nyílt családi harc, erőszak ...

...Anyja heroikus jósága, amint tűr és mentene nekik...

Őbenne mind a két lélek...

Félszeg diákság Enyeden. Főúri név és nyomor... Nagy menekülés a könyvekbe. A szellem nyíló szárnyai... barátok, játék nélkül, mert ügyetlen és büszke.

Vásárhely... Első seb a társat kereső lelken...

Bécs... Kultúra és fény... Világáramlatok, fény alatt bűnök... A német irodalom varázsa... Színház... Társaság... Csak társ nem... Az orvosi egyetemen... Boncolás. A művészet is olyan, mint a bonctan; a felület alatt az élet mozgató szerkezetét kutatja...

Végre biztos pont... Az egyensúly sivár. De egyensúly...

* Legyen ez az írás szerény virág a pusztakamarási síron, hova ötven évvel ezelőtt tért nyugovóra az a test, mely életében a legnagyobb és legszomorúbb magyar lelkek egyikét hordta.

Vasakarát és ész az úr... A lelket védi a zárkózottság s a tettetés álarca... Alatta? ... Sebekkel, egyedül... De élete kormányja a kezében!

Most itt, Kolozsvárt, hol „züllött világnézetű ifjak és vének gondtalanul mulatnának a nemzeti élet veszedelmes aknáí fölött...”

Felsőhajt, komoran írja a vezércikkbe:

„...Nép és magános sorsában az eseményeket kérlelhetetlen Nemezis szövi, és azon gyémánt abroncsnak, mely az emberiséget polgári társaságokba egyesíti, körirata: Ki bünt vet, kárhozatot arat...”

II

A főtéri Wass házban Klopstockról folyik a szó. Zsigmond báró nagy elánnal védi.

A lányok tanulószobájában elhallgat Ottilia grófnő gitárja.

– Ki beszél most a szalonban? – Kemény Zsigmond.

Másnap megvette Klopstock költeményeit.

A harmincéves férfi először kézlegyintéssel próbálta elintézni meglepett érzéseit:

– Hiszen még gyerek... Alig tizenöt éves... Szenvelgés... – De a belső ár tavaszi erővel nőtt.

Döbben ten menekült a kételyekbe. Hajnalokba nyúló éjszakákon tartott számadást az Élettel s az Ábránddal.

...Camões felfedező útra indul, de itt hagy valakit. Célja belső értelmét: egy nőt. Mikor visszatér, a nő már másé... Camões nő nélkül is megy tovább... Csak szépség lesz a sebből, a Luziáda, csak lelkét szakasztja halálig a hálátlan Portugáliáért. Egyedül, egyedül... Halálos agyán még egyszer látja azt, akit szeret, de ez csak arra jó, hogy két élet tragédiáját érezze...

... Nem az én sorsom is? – döbben meg.

Jön a számadás önmagával. Boldoggá tehetem? Élet-sorsa, lélek sorsa ez. De megérti-e a lelkemet?

De már a lélek árja áttört minden gátat.

– Elmondok mindent – egyenesedett fel.

Elmondott mindent.

Ez a lelkiismeret már-már önkínzás volt. De felségesen tiszta. Csak Isten előtt áll így a lélek.

A lány hallgatta, hallgatta, míg gyönyörű feje lecsuklott az érzésben, úgy rebegette a választ.

Az éjjel a Wass házban senki sem aludt. Hogy miről volt szó, senki sem tudja. Legfeljebb az öreg torony nyurga árnya, mely hajnalig hallgatózott az ablak alatt.

Reggel megjött az özvegy grófné válasza a levélbeli megkérésre, hogy vejének nem óhajtja, de házánál bármikor szívesen látja ezután is Kemény Zsigmond bárót.

III

Maga sem tudta, mi szakadt el benne. De hív a feladat és a felejtés.

A nemzetben az életáramok úgy indultak, mint életuntban, ha szerelmes lesz.

Avval az energiával dolgozott, amely az életet menti.

Széchenyi és Kossuth között ő volt a kiegyenlítés.

Világáramlatok az ő agyán át szűrődtek meg és szivárogtak szét a nemzetben. Ő volt a tömeglélek realitását látó ész és az aggódo lelkiismeret. A feltörő lelki erők irányítója.

Az agyak új fluidummal teltek.

Már csak küldő lökés kellett és egyetlen elhatározó tett.

A tett a Kossuthé. S megszülettek a 48-as törvények.

De az eszmék lelkét leginkább Kemény táplálta.

IV

Az az idő volt, amikor minden képzelődés betölt.

1849.

Mint sodrott falevelek bújdostak.

Az ő beteljesedett képzelődései lelkét felszabadították.

Előállt.

Haditörvénszék elé.

A védelem Kemény Zsigmond-i. Magán keresztül a nemzetet védte. Ábrándok és kétségbeesés közt az élet realitásait mutatta. Ábrándok zúzódtak, sebek fakadtak fel nyomán. De a letargiában megindult az élet első kis tisztító ere.

A haditörvénszék felmentette.

V

Délelőtt: szerkesztés. Estétől hajnalig; gyertyafénynél, teával, borral, feketével: cikke cikk, tanulmányra tanulmány. Történelmi, társadalmi, irodalmi.

A lassan induló életnek mindjobbán központja. S már szürkül a haja.

Közben sivár legénylakások változnak. De hárman együtt maradnak. Ketten a harcolók: ő és a lelke. És Kemény János fejedelem képe a falon.

VI

Itt egy nő, ott egy nő.

Futó kényszer-szerelmek.

Regényt, novellát alig ír.

Amíg ír: önkínzás. Szív örvényei. Ködképek. Szerelem és hiúság... „Bűneink nagy része túlhajtott erény: erényeink nagy része magát ki nem nőtt bűn...”

– Házasodj meg, Zsigó!

– Én?

Az éjjeliszekrényhez lép. Kopott könyvet vesz ki. Klopstock. Benne hervadt virágok. Vékony selyemmel átfűzve. Selyem, vagy női hajszál...

– Ez az egész, ami számomra megmaradt...

VII

Politikával a jövőben, tanulmányaival a múltban él. A jelen: szürke legényszoba.

Már-már agglegényszoba.

A baráti kompániák felejtetése kevés.

Nagy férfibarátságok érzései csak mintha az eltemetett legmélyebb szellemét idéznék.

Egyszer mintha maga az eltemetett jönne vissza.

Kék szeme volt, mint Ottiliának.

Lónyai Mária.

A szerkesztőségi órák után csodálatos délutánok és esték.

A lány az érett lélek szépségeit szinte mind mélyebb és mélyebb ragyogással adja vissza.

A társaság már azzal a megértő nézéssel kíséri, ahogy az egymásnak szántakat nézik.

Az éjjel a feketekávé és a tea megoldást nem hozott.

A legényszoba vastag füstjében a lélek arca kísértetiesen imbolygott.

Lehetek még boldog?

— Ő fiatal, én vénülök. Ezt az ész mondta.

— De megért. Könyörgött a lélek.

— Úgy nem, mint ő – csüggedt el.

Nincs jogom, nincs jogom...

A gyertyák csonkig égtek. A vaksötétben csak a szív ketyegett tovább.

Lónyai Máriához nem ment el többé soha.

VIII

Novemberben meghal Vörösmarty.

December elején meghal az anyja.

Szinte menekül egy emlékhez. Az Özvegyhez és leányához.

Tarnóczy Sára és Mikes János szerelmét összezúzza a családi bosszú és Tarnóczyné bigott kálvinistasága.

„...Rögeszméink gyakran vétkesebbé tesznek bennünket és szerencsétlenebbé mást, mint bűneink...”

Tarnóczy Sára a kényszerházasságában megmérgezi magát.

Mikes János magát okolja érte.

Nem bírja el. Meghal.

Neki, neki élni kell tovább!!

IX

Élni tovább.

Hogy eszméit megmentse.

A Pesti Napló szerkesztői szobája a fő-fő beidegző központ. Deák a fővezér, de Kemény a taktikát irányító vezérkari főnök.

Teljes feszültséggel él.

Energiája áramként fut át a nemzetben. Öntudatosan áll készen a jövőjéért vívott harcban.

A döntő küzdelmet heroikusan vívja. Megpattanásig dolgozik.

Délelőtt vezércikk, délután parlamenti bizottságok. Vele vívódik, feszít erőt a nemzet.

1867.

Az eszméit megmentette.

X

Még csak egy állomás van.

Utolsó körülpillantás az életben.

Egy regény. Zord idő.

Még egyszer előjönnek az ingó élet dolgai: szerelem, szenvedélyek, népsors. A szenvedélyek magukat roncsolják össze. A népsors: kormánytalan hajó a tengeren.

Az élet a történelem relativitása.

A lélek tán nem az.

De eltiport szerelmet, szenvedélyt, népet a sors. Kit úgy hívnak – Idő.

Zord Idő.

XI

Aztán már a zuhanást nem tartóztatja fel semmi. Aki már Pest utcáin kóborol zilált hajjal, egyre inkább csak test.

A lélek tükre mind homályosabb. Árnyak látszanak csak rajta, az élet színei, vonalai kívül maradnak.

Néha még megvilágosodik. Halvány emlékezés-töredékek jönnek, utolsó öntudat-szikrák. Valakinek azt mondja még:

– Hatottunk, megtettük kötelességünket, s most mehetünk.

Aztán sodorja tovább a fáról leszakadt levelet a szél...

XII

Barátok jönnek, barátok mennek.

... A zilált legénylakásban Camões szerelmét olvassa fel az egyik.

A tört szemben sugár csillan.

– „Én is akartam írni erről, de nem volt rá időm...”

A szobában négyen vannak. A beteg, a barát, Kemény János fejedelem képe a falon és a paralízis.

XIII

Ősz volt. Erdélyi ősz.

Amikor mintha véresek lennének a bokrok, s az erdők rozsdabarnák.

A nap a pusztakamarási faoszlopos tornácra sütött.

A tisztartóné asszony betámogatta a karosszékbe. Már járni sem tudott.

Csak nézte, de nem látta már a haldokló őszet. Az avart, a gyümölcse fosztott fákat, az arany nap csillogását a hegyek barna hullámain.

A hegyoldalról szemben megzeng egy hang az őszön át.

Gitár.

Gitár, kolozsvári gitár...

Az utolsó árva, ép húr visszarezeg reá.
...Menni, menni, menni...
A vágy szinte felemeli.
Visszaesik.
Minden életakarat összefeszül.
A béna tagok nem mozdulnak.
...Tisztartóné asszony menne bé a konyhába...
Szívet tépő hang rántja vissza:
– „Anyám!”
A lélek utolsó szava.

XIV

Öreg diófa alá, anyja mellé temették Kemény Zsigmondot.

Szent karácsony estje volt.
Ilyenkor mindenki megtér ahhoz, akit szeret.

XV

Sírfelirata ennyi:
„A fáklya másnak szolgál, magát emészti meg.”

1926

PÁLFFY JÁNOS KEMÉNY ZSIGMONDJA ÉS A KEMÉNY ZSIGMOND-PROBLÉMA

I

Az a rövidségében is sok újat tartalmazó kép, amit Pálffy János rajzolt Kemény Zsigmondról, sok szempontból a legteljesebb figyelmére érdemes az irodalomtörténészeknek, a pszichológusnak és az írónak, aki Kemény emberi és irodalomtörténeti problémájával foglalkozni kíván.

Ami első olvasásra megdöbönt, az a teljesen sötét kép, amit Keményről, főleg emberi tulajdonságairól fest, s amit ilyen élesen és ilyen pesszimisztikusan még senki meg nem írt. Annyira sötét ez a kép, hogy mindjárt elfogultságra kellene gondolnunk, ha nem ismernők feljegyzéseiből Pálffy János abszolút igazságszeretetét, ami mindjárt kizárja a *tudatos* elfogultságot. Ha tehát elfogultság lenne sorai mögött, ez csakis tudatalatti lehetne, a természetnek valami olyan titokzatos antipátiája, mely a zártlelkű Keményt a nyílt Pálffytól eltaszította, s amit arányaiban csak megnötetett a már akkor súlyosan tuberkulotikus Pálffy betegségéből származó sötéten látása.

Ami viszont a Feljegyzéseiben megkap, az az a szerves egység, amit sötét rajza alkot. Az ott felsorolt vonások egymást egészítik ki, egymásból következnek, és a legfontosabbjaikat Kemény életrajzírói (Papp Ferenc) is elismerik. (Terheltség és iszákosság, rendetlen öltözködése stb.) A kép annyira éles és pontos, a közvetlenül tapasztalt valóság olyan szuggesztíóval szól belőlük, hogy benyomása elől nem tudunk kitérni. Kétségtelen, hogy Kemény Zsigmond lelkében sok patológikus vonás volt, s kétségtelen, hogy e vonások kórképét senki olyan szerves egységben meg nem rajzolta, mint Pálffy János, aki ezzel

Kemény patológikus arcát mutatta meg. (Sajátságos, hogy milyen élesen látja ennek a helyzetnek végső kimenetelét, holott akkor még Kemény kezdeti stádiumában lehetett szörnyű betegségének, a vérbajnak, mely több mint egy évtizeddel azután vezetett fokozatosan szellemi és testi összeomláshoz, s amelyről Pálffy valószínűleg nem tud, legalábbis róla nem tesz említést.)

De bármennyire is egészséges ez a patológikus kép, bármennyire igazak a leírt jelenségek, a belőlük Kemény *jellemére* levont következtetések teljesen hamisak. Hiába élt Kemény mellett Pálffy hosszú ideig, intellektusa alá soha nem tudott tekinteni, Kemény zárkózott lelke legmélyebb rétegeit soha, egy pillanatra sem fedezte fel. Később más barátainak ez, az intellektus egy-egy önfeledt pillanatában, sikerült, s azok az apró feljegyzések, amiket ezekről tettek, egy más Keményt mutatnak, mint akit Pálffy sötét szemmel vagy más kortársai barátsággal, tisztelettel, de mind *kívülről* láttak. Egy tragikus szerelem árnyéka húzódott végig az élet ezer dolgai mögött, amit a végtelenül érzékeny lélek soha senkinek fel nem fedett, aminek jeleire véletlenül bukkantak reá, de ami ott ült emberi tragikuma legmélyebb gyökerénél, és művészi tragikumának belső titkát sejteti.

Makkai Sándor egyik tanulmányában Kemény tragikumának egyik legfőbb komponensét abban látja meg, ahogy a benne létező sokféle tehetsége, a politikus, a gondolkozó, az újságíró, az író között nem tudott választani, nem tudta magát egészen egyikre adni, s a Kemény Zsigmond-i műnek minden vonatkozásában ez adja meg tragikus torzó voltát. Egyik legjelentősebb érlelője volt a 48-as törvényekben kicsúcsosodó politikai közszellemnek. Hányan tudják ezt róla? A 67-es kiegyezés egyik legfőbb elvi harcosa volt. És munkája belemosódott mások munkájába, az ő nevéhez egyetlen politikai alkotás ténye sem fűződik.

Ugyanez a beteljesületlenség vonul át esszéin, és ez teszi torzóvá művészi munkáit is. Gigászi elgondolások, amelyeknek monumentális vonala a csúcstól letörik.

Talán egy legnagyobb beteljesületlenség van mindenbe nem teljeselettsége végén, mint végzetes túlsúly: az egyéni élete tragikuma. Talán a tehetségei között harmó-

niát tudott volna teremteni, ha a végtelen érzékenysé-
gű lélek hasonló lelki együttrezgést talál. Talán legmélyebb
erőit szabadította volna meg, és központba tette volna
a művészt.

A munkába menekülése, mely ezt a szörnyű belső fe-
szültséget kellett levezesse, a szakadatlan robot s annak
belsőleg érzett sivársága szükségszerűen vonzották ki rej-
tett patológikus vonásait, s az emberi tragikumát magá-
ba bezártan érző Kemény Zsigmondból Pálffy János nem
láthatott meg mást, mint az óriási önuralom pillanatnyi
megbillenéseit, a szemközt menő erők okozta pszicholó-
giai „zárlatot”.

De megfigyelései a művész szemében még élesebbé
teszik az emberi tragikumot, aminek pólusai között Ke-
mény Zsigmond vergődött, s így ezt a tragikumot meg-
mutatni akaró munka, a Kemény lelkének regénye szá-
mára adatai nélkülözhetetlenek.

II

Nem kevésbé érdekesek Pálffynak azok a megjegy-
zései sem, amelyek Kemény Zsigmond művére, a politi-
kaira, illetőleg publicistaira meg a regényeire vonatkoz-
nak.

Amit a *Forradalom utánról* mond, amelyben Kemény
a nemzetet hibáira figyelmezteti és a realitásokra inti, na-
gyon sokszor, sok időben és helyen olvastuk és olvassuk,
hallottuk és halljuk mindazokkal szemben, akik a ma-
gyarság tragédiája után a büntudatot és a tisztulás akara-
tát hirdették legfőbb életmozdulatnak. – Ez tehát azo-
nos a mai felfogás egy részével.

Ami viszont nem azonos, az a Kemény irodalmi érté-
kelése. Kemény Zsigmondot a hivatalos magyar irodalom-
történet és kritika Gyulai Pál óta a „legnagyobb magyar
regényíró” címevel tiszteli meg. S ha a jelző az *elgondo-
lást* illeti, bizonyosan Madáchon kívül kevés magyar mű-
vész hordozott nagyobb koncepciókat. Viszont, ha a meg-
valósítást nézzük, feltétlenül el kell ismerni Kemény ret-
tentő hiányait nemhogy Jókai, de pl. sokszor még Eötvös
Józseffel szemben is. A vele egyidőben született Jókai-re-

gények hamvasan frissek ma is, Kemény viszont, ki kell mar mondani ezt az igazságot is, sokkal kevésbé élvezhető, mint akár a századokkal előtte élt Mikes Kelemen – művészi eszközei fogyatékosága miatt.

Amikor tehát Pálffy, mint kortárs, véleményét kimondja Kemény művészetéről és gyökerénél látja meg a bajt Kemény túlhajtott analizálásában – ezzel szükségszerűen meg kell indítson egy *újjáértékelési folyamatot*, amely Kemény Zsigmond művészi fogyatékoságait őszintén kimutatva megszünteti a hivatalos kritika lehetetlen Kemény–Jókai antagonizmusát. (Ezt az újjáértékelést különben Szabó Dezső is sürgeti a *Panaszban*.)

De a Kemény Zsigmond újjáértékelés nem állhat meg a Kemény–Jókai kritikái babona kiírtásánál. A helyzet az, hogy Keményt egyfelől igaztalanul túldicsérte a kritika, másfelől pedig igaztalanul mellőzi az olvasóközönség. Az olvasóközönséget viszont Kemény rendkívül nehézkes nyelve tartja távol műveitől. S így a Kemény-i mű helyzete ma az, hogy a hivatalos Olimpuszra tétel ellenére is a magyar olvasóközönségnek egy frázisnál nincs több fogalma a magyar irodalom egyik legsajátosabb és legsúlyosabb alakjáról.

A Kemény újjáértékelésének ezért legfőbb feladata, hogy korára való befolyásának esszészerű feltárásával öntudatosítsa szerepét, és még inkább, hogy tanulmányainak gazdag gondolati anyagát: Kemény legmaradandóbb írói értékeit a magyar olvasóközönség kincsévé tegye.

És ki másé ez a feladat, mint a mai erdélyi irodalomé?

Ki másé lenne a kötelesség, hogy a Kemény Zsigmond-i lelket és gondolatot, Erdély gyermekeit művészek és tudósok munkája által az egyetemes magyarság életének szerves részévé tegye?

VAJDA JÁNOS

Holnap, május 9-én lesz száz éve, hogy született.

Az ő arca sem él még tisztán kirajzolva a magyar köztudatban.

Petőfi és Ady között, egy költői epigon-korszak mögött magánosan, saját pályán úgy ment, végig, „ahogy üstökös”. Korától idegenül.

Ady, csodálatos intuíciójánál, felérezte a másik nagy magányost.

De költészetét a magyar lélekben még be nem állította senki. És élete tragikus mélységeit, ahol sok tekintetben torzó költészete magyarázatot talál, ki kutatta ki? Még az adatgyűjtő irodalomtörténet is adós életrajzával, s mikor jön, ki e gigászi lelket felmérje?

Szétszórt adatokból születése százéves fordulóján ez a vázlat nem akar többet, mint e titáni lélek körvonalait megéreztetni.

I

...Délután háromkor tűnt fel az Üllői út felől.

Szálás, hatalmas alakja, egy fővel a sokaság fölött, csendesen vonult el a Múzeum mellett. Ez, ez a nyüzsgés jó volt a szürke és szürkülő óriásnak. Az agyát pattantó gondolatok kitágulhattak, megcsendesedhettek. Nagy pihenés volt ez a járkálás a folyóban, ahol minden hab, ember.

— Ugyan kérem, hány óra?

Többször ismétlődött a hang, míg meghallotta. A gondolathullámok megtorlódtak. Kitorrt.

— Ó, ember, ezren és ezren járnak itt, mért kérde éppen tőlem?

Félrehárította az ámuldozót, s öles alakja befordult a Kossuth utcai zsivajba.

Ma különösen rossz napja volt. A pénzét otthon felejtette, s a kávéházból úgy ment haza, kabátját erővel zálogban hagyva, hogy kifizethesse feketéjét. A délben a Hangli-sörözőben, mikor nem ült szokott asztalukhoz, Mikszáthék nem ott hagyták, hogy üljön csak egyedül s nem ültek hozzá? ...

Kartársai ennyit láttak belőle.

Két generáció távolából ki emlékezett a márciusi ifjúságra? Inkább még a bravúrra, ahogy Török Jánossal telen a zajló Dunán átcsónakáztak.

Keringtek ellenben homályos pletykák egy furcsa szerelemről s egy furcsa házasságról. De mikor 50 éves jubileuma eljött, s a lapok napokat cikkeztek róla, a verskötetete mégis a poros könyvkereskedői polcokon maradt.

Így tartott minden: a magányos óriás naponkénti kóborlása, a közöny s a pletyka.

Ez volt s más nem is lehetett volna?

*

Vajdát, az igazit ki ismerte?

– Én vagyok az ősi romlatlan férfi, bennem van meg a tiszta eszménység és a tiszta érzékiség – mondja magáról.

És hipochondriák rabja.

Költészete pedig? A ki nem élt erők lázadó vergődése. És érzem, hogy neki minden félszégében a ki nem nőtt erő fájdalma fáj.

Mi kötözte gúzsba ezt az öserejű lelket?

II

A magyarázatot a Gina-szerelemben keresik.

Fejér megyeiek voltak ők is. Kratochvill Georgináék. Özvegy anyjával lakott Budán, s Vajda náluk hónapos szobában. Az ötvenes években volt, akkor került haza az osztrák katonaságtól.

Démoni szépség volt. Észt veszejtő. Az erejét, értékét tudó.

— Hiszen még állása sincs – hitegette Vajdát.

Nincs?

Jelentkezett a kataszteri hivatalnál. Osztrák szolgálatba állt. S járta mint földbecslő a mocsaras, betyárvilágos Alföldet Szegedtől Miskolcig négy éven át. Közben egy-egy kiszakított nap Budán, a hitegető szép lánynál.

Egyszer a lány helyett levelet talál. Gina ír: „Nem is tudnám úgy szeretni, ahogy megérdemelné s szegény aszszony nem akarok lenni, mert *a szegénység a legnagyobb csapás...*”

Már Bécsből, ott van, anyja házvezetőnő Erdődy grófnál. Egy év múlva övé a palota.

Megindult kétfelé a végzet.

Mikor másfél év múlva felmegy Bécsbe, a gazdag Gina már szívesen lenne az övé. De:

... gyalázatfolt ég a napban,
Virágkehelyben ronda pók.
Nincs szemérem a csillagokban,
Zsibáru lett a szüzi csók.
...Koldussá szegényült a lét,
Leélte tündöklő nyarát,
Üres a végtelen mindenség,
Ki van rabolva a világ!

A távolban rárohan a vágy:

Egyszer megölelni,
Egyszer megcsókolni,
Örökké ölelni,
Örökké csókolni.

Hull Gina. Jön egy artista, s végig vele egy cirkusszal Európán. Aztán az artista elhagyja. Eszébe jut Vajda. Már a szeretője is lenne. Ír.

Vajda nem válaszol.

Futnak a lélek időt akasztó gyötrődése alatt az évek.

Szép ajakad ingerébe
Belehal a gondolat,
Legszebb vagy a teremtésben,
Azért nincs rád hasonlat.

És nő a magány, és nő Gina nyomora.

Hóhér idő, ádáz kezével
Letörli ajkad bíborát,
Bepókhálózza csúf redővel
Fölséges arcod himporát.

Gina ír. Már a gazdasszonya lenne. Vajda 10 forintot küld neki.

Szeretem érted a kint
S viselem a gúnykacajt.

Egyszer felkeresi Bécsben. Gina züllött-részegen fekszik egy házmesteri lakásban, kiadó ágyban.

Megborzadva utazik vissza.

De zeng a vers. *Annak sírján, kit ő szeretett:*

Ó por, hamu a koporsó alatt...
Szél, mely suhansz e hamuval,
Fű a holt ajkból ha az összeért
Az ő legédesb ajkival:
Im itt egy ifju élet, az enyém!
Ha elcserélhetnök a sort:
Éledjeteek föl s legyek én a por,
Mit a mohó szél messze hord!...

Érzékiségből nőtt ki, és eszményt alkotott. De bárhogy lázad a vér, a lélek nem engedi az eszményképet az értékek által lerántani. És örülésig gyötrődik a gondolaton, hogy az eszményi szépségben nincs lélek. És nem feled, és nem feled. Húsz év után, harminc év után sem.

Ezen a szakadékon képzelet ugorhat-e át?

Vajda nem tudott. És magyarázzák a Gina-szerelemből elromlott életét, torzó költészetét.

De mi kergette *ebbe* a tragikus zsákutcába, hogy méltatlanba helyezzen eszményt, és a méltatlant el ne tudja feledni?

Valami régebbi, mélyebb tragédia hajtotta erre, aminek árnyékát talán tudatlanul hordta?

Ott történhetett valami Vaálon, a szülői házban. Csak sejteni lehet, ebbe a szakadékba még nem világítottak be.

De hogy szakadék van, belevillant egy-egy szó. Vajda mondása.

Apját, aki szolgálégényből erdész lett, imádja. „Benne egy Napóleon veszett el.” De anyját, akit apja szobalány sorból vett, el – nem szereti. Egyszer azt mondja róla: „Közönséges cseléd.” S amikor apja féltékenykedik, már legénykorában, így szól hozzá: „Ugyan mit félt rajta, apám, hisz fiatalon sem kellett az senkinek, nemhogy most járnának utána.”

Mi érlelhette meg a borzasztó mondatokat a gyermekben? Adatok nincsenek, de a szavak bevillantanak egy szörnyű szakadékba, mely az élet legmélyebb gyökerét tépte el.

Úgy érzem, innen ered minden. Itt kezdődik az emberközösségből való kiszakadás, az *élet mellett menés*, a színészsors kóborlásán át az ifjúsági szereplésig, amelyről feljegyződött, hogy a Pilvaxban nyugodtan biliárdozott, míg Petőfi az asztalon szónokolt, s honvédnek beállt, mert „mit szólnának barátai, ha nem tenné”, s harcolt – és Petőfit úgy imádkozta, hogy emiatt hozzá közel férközni nem mert.

A Gina-szerelem akart lenni talán az ösztön tudatlan betörése az életbe, s íme, újabb szakadék hasad fel, újabb gyökér szakad, a Nőt a szerelemben sem leli, s készül az egyedülvalóság köre.

Megkísérel még munkát, ír, lapokba dolgozik. De költő és a kiegészítés gondolatát idő előtt pengeti meg. „Megfizették az osztrákok”, susog a megfoghatatlan rágalom, aminek gazdáját hiába keresi, amibe lapja belebukik, s büszkeségében tollát földhöz veri.

Az élet lezárja a végzetet: szülei tragikusan egyszerre halnak meg. Az egyedülvalóság köre bezárul, egyedül van, egészen egyedül, csak a képzelet és képzelődés vele.

III

A képzelődés a fantázia árnyéka. Hol szabad meg a határt, ahol a képzelet a világról önmagára tér át s önkínzássá válik?

A képzelődés a mese varázsköre, amit át nem hat semmi. Akármilyen történik, okát önmagából adja, s mert pesszimizmusával sok rosszat felidéz, valami realitása mindig marad, s minden realitást megnőtet.

A képzelődés üvegburok: a világ színei belátszanak, hangjai behallszanak; mégis mindig közbül áll az ember és a világ között.

A képzelet az egyedülálló embert az Ember egységébe viszi.

A képzelődés szétszakítja az emberegységet, s a halálban egyedül állót teszi az életben is magányos árvává.

A képzelődés az életközösségből kiszakadt egyén fájdalma.

IV

Csaknem tíz évi hallgatás.

Jönnek tovább a Gina-versek.

A képzelet megfogja a pillanatot, ahol a boldogságot eltűnni hiszi, megfogja, megállítja.

A *Sírárok*, *Gina emléke* ciklus a testi vágy irtózatos erejű rázkódásai a csak lelkében élő ideál felé, egyetlen megállj, amit a lélek kiált a rohanó Időnek.

A lélek, aki ezen a pillanaton túl nem teszi magát soha, ezzel le nem számol, és ostromolja a megtörténtet, amit meg nem történtté az örökkévalóság sem tehet.

Ha *csak* művész lett volna, végtelen alkotásban élte volna ki fájdalmát, s egyéni szenvedése csodálatos átlényegüléssel mind szépséggé vált volna.

Am e világ és képzelt világa közt: a művészet között választani nem tud, ember volta oly erős, hogy választást nem enged: ostromolja a lehetetlent, míg annak üvegfaláról vérez, később le nem síklik.

S hajszoja az életben is: itt a házassága titka, amikor első fellobbanásában majdnem az utcáról elvesz egy lányt, a nászéjszakát bezárt ajtaja mögött ülve tölti egyedül, s kínos jelenetek után elválik.

Ha a művész az örök gyermek, ki elveszett gyermek-ségét éli művészetében ki, Vajda *az eltévedt örök gyer-*

mek, aki életében, művészetében egyaránt keresi az elveszett ábrándot, mit csak művészetben lelhetni meg, ha meglelhetni egyáltalán.

V

Egy szóval találkozás a már rom Ginával Bécsben, a Dehmel-cukrászdában. Egy találkozás és egy csodálatos vers: *Harminc év után*, mint végső akkord.

Aztán egyedül a kérdésekkel, amikre emberélet, emberlélek határán túl a felelet:

Ki mondja meg, hogy mi történik ott
Ama sötét üregben azután,
Hogy koporsónkra hányják a göröngyöt
S magunkra hagynak onnan távozó
Siránkozó szeretteink? Ki mondja meg
Mi van a sírban, a halál után?

Érzi, hogy

Mi haszna verdesem
Fájó, törékeny fejem' e kemény
Áthatlan óriás acéltömegbe?

– de a képzelet viszi, sodorja az örök titok felé, más útja nincs, s megírja a *Végtelenséget*, az embersors leg-szörnyűbb gondolataival viaskodva.

VI

Átvillanó, utolsó öröm: Endrődiék hozzák az 50 éves írói jubileumára írt üdvözlő iratot.

Könnyek között mondja:

– Egy vallomással tartozom nektek. 30 éve azzal a tudattal járok a világban, hogy minden ember gazember. Nem volt igazam.

VII

Már tíz éve hordja magánál nyitott borítékban e sorokat:

„Nevem Vajda János, magyar író, testem, halálom után felboncolandó.”

Már a Kerepesi úton lakik.

Közeledik az utolsó képzelődés, ami mindig betelik.

A halál.

Ágynak esik.

Enni nem bír. Még beszélget doktorral, ápolónővel, barátaival.

Aztán azt se.

Úgy marad, feltámasztott párnákkal. Egyedül.

Kínos vergődéssel botladozik a ceruza a papíron:

De mi vagyok én? mi a lélek?

Oh, mert közelg épp a nagy óra!

Már készülődik búcsuzóra,

Testből a lélek válni készül,

Mint kard kiröppen hüvelyébül.

Vagy mégis tán nem volnál enyhébb,

Hogy azt se tudjuk: mi a jobb?

Mi rémitőbb: halál? öröklét?

Oh, hidd, amit a milliók.

Hisz úgyis mindig egy a vége –

A vak tudás kétségbeejt,

Megcsal, kinez, a gyarló elme,

Csak fest ijesztő képeket.

Oh, hátha így! oh, hátha úgy van?

Kétségbeejtő borzadály!

És még szörnyűbb is várhat ottan,

Határidőn túl, oh halál...

Pár nap még. Aztán minden titkot megtudott...

VIII

Magányos magyaroknak kijáró dísztemetéssel a Kerepesi temetőbe temették.

IX

Lehetett volna élete más?
És más, teljesebb a költészete?
Vagy elrendelt tragikus torzó?

Petőfi és Ady között, magyar földön élt egy szomorú, magányos, ki, hogy az élet neki helyet nem adott, az Ember örök, megfejthetetlen titkait kutatta...

1927

JÓKAI

Abban a pillanatban, midőn a révkomáromi csecsemő százéves bölcsője előtt áll a visszafutó emlékezet, azt a bizonyos rózsaszínűnek nevezett ábrándvilágot, az életnek először pillantott színeit mindenki visszaképzeli. Mindenki, mert mindnyájunknak ő mutatta meg ezeket a színeket gyermekből ifjúvá válásunk korában. S még ezen túl, ha arra gondolok, hogy apáink, nagyapáink nemzedékének legfőbb s szinte egyetlen lelki irányítója volt, ki négy nemzedék életébe áramoltatta művészetét, azt kell mondanom: nekünk magyaroknak s a magyar életben *szociális jelenség* Jókai, mert a legtöbb magyarnak, a magyar *tömegeknek* szinte csak ő és Petőfi jelenti a magyar irodalmat.

Műve, mely hatvan éven át épült, egész világ. Szélességében az egész magyar élet *külső* kereteit átérő. A történelem előtti kőből éppúgy jöttek alakjai, mint a törökidő századaiból s a maga megélte nagy eseményekből. [...] Etnográfia és lelki különösség nem volt, mit fel ne használt volna – néphagyományok ősi, buja gazdagságát adta tovább az egész magyarságnak. S hogy mindebbe rengeteg irrealitás, valótlanosság került? Ideje szembenézni ezzel a kérdéssel. Tényleg idealizáltak és tényleg hibásak lélektanilag – a főhősei. De csak a főhősei. Hisz épp ez: a szertelen idealizálás a hősiségnek egészen primitív és ősi keletű arányaiban a legtipikusabb írói vonása Jókainak. De ahol ez a fantáziát bontó, nőtető születettség pihen, jönnek-jönnek görnyedt kis emberek, tarisznyás kopott parasztok, kiken a jóság s a lélek fénylik, végtelen sokasága a magyar típusoknak, kiket generációkon keresztül jöve már nem is mindig ismerünk fel önmagunkban Jókai alkotottaknak. De élnek azóta

minden olvasó magyarban, s nem adott több élő és továbbélő alakot a magyar életnek senki, mint Jókai.

Ez a kettős látás: közeliekben, mellékalakokban réálisan megfigyelő, főhőseiben viszont a fantázia, túlozó, ködössé tevő fajtája kísér végig minden művén, a ponyvákából átírt fantasztikum-szövedékektől kezdve a kortársakkal játszódo regényekig.

Hatalmas, kábító tömeg. Mását nem könnyen találni. Nem csoda, ha elvész benne a nagyobb csoda, a mindig legnagyobb csoda, az ember, aki alkotta. Akinek lelki gyermekei ezerszámra előttünk lehetnek, s mégis, mégis válasz nélkül, üresen kong vissza a kérdés: milyen volt lelke titkolt mélységeiben ő, aki mindezt létrehozta? Regényeiben, ha kutatunk élete után, a külső eseményeket megkapjuk, színes, vakító képek szikráznak fel – de a könny szivárványt vet, nem mar, a mosolyt csak látom, de nem hallom a kacagás édes zenéjét. Ha élete eseményein végignézőnk, csak azt látjuk, hogy a válságok nem szántanak keményen belé, szakadékok partján átlép, megy tovább, mintha minden, amit élt, látott, érzett, közönyösen hullana vissza a semmibe, mihelyt egy szót adott neki.

Ki ez, ki ez az *ember*?

Más írónál érzem, hogy most vacog a foga a réműlet-től, úgy ír, most elakad a tolla, lezuhan lendülete, s tudom, az élet markolta meg – most megbicsaklik a szava, mert a fájdalom lépked benne, s jaj, milyen póz ilyenkor a művészet, s jaj, mennyi nagyobb van a művészetnél. *Ezt* Jókainál sohasem érzem. Ezért nem írhat modern író 100 kötetet. Ezért írhatott ő száz kötetet.

Ki ez a probléma nélküli ember?

Egyik őse bizonyosan ama lantos, ki népe harcát énekli Trója előtt s népe ősi bolyongását a tengeren. Ama vak, ki szemkápráztató színeket lát lelkében, mert e színekkel született, ahogyan ő is beleszületett formákba, s lelki látások kontúrjait, ősz pszichológiák rézkarcait hozta magával. Nagy ibolya szemén beáradt a teremtett világ színe, csak áradt minden szín, s ő csak ír, ír, az élet folyik mellette, nem érez, nem *él* benne, csak lát, és saját élete is elfolyik, s ibolya szemeibe is csak színeket rak; minden közönyös neki, csak szín és forma a világ.

Pereg-pereg a film: magyar múlt, magyar nép, magyar szó és magyar szín. Nézzétek, lássátok s higgyétek, hogy rajta túl még sok minden van, de hogy önélküle ez a sok minden mind nem lehetett volna. Nélküle, aki a magyar lélek külsőségeit, a magyar élet színeit festette meg, senki sem jöhetett volna a magyar prózában, hogy ennek a léleknek mélységeit, tragikumát megélje és tovább éreztesse.

1925

REGÉNY JÓKAIRÓL

Zsenik életét megíró művekkel szemben gyakran zúg fel tiltakozás: a zseni a művében él, és abból kell megítélni! Nem is csodálkozhatunk ezen, ha azokra az „életrajzokra” gondolunk, melyek a naturalizmus mesterségesen szűkített látásával nyúlnak a zseni életébe, azzal a patológikus leleplezéssel: a zseni is „ember”. Ady példája mutatja, hogy a zseni magánéletét mennyi rosszindulattal próbálják kihasználni *műve* hatásának gyöngítésére.

Holott a legizgatóbb művészi probléma: mit jelentett a mű az alkotóra nézve? Holott a legközvetlenebbül érintő emberi probléma: hogy transzponálta a művész az élete elevenbe vágó valóságát másokba átterjedő lélekrezgéssé?

A magyar irodalomban az ilyen problémák egyenesen szociális jelentőségűek. Hiszen Jókaiéig alig volt egyéb a magyar irodalom, mint magányos zsenik önmérsztő zárt lángolása, amely a közösségre ki nem terjedt. Mint folyamat és öncélúság a magyar irodalom csak Jókaiával és Petőfivel kezdődött: művész és közönség élete itt kapcsolódott *szerves*, állandó folyamattá. Az előtte volt magyar irodalmat így csak esszéekben lehetne megírni a tragikusan magányos zseni életébe ágyazott probléma mellett a tragikusan közönyös közösséget kiábrázolva.

A Jókai-esszé feladata kettős: megírni a csodálatos szociális folyamatot, amelyben úgyszólván egy művész szerves életté tett egy irodalmat s megmutatni az élet gyökérzetét, amiből világkép szövődött a magyarság számára. Amellett a zsenialitás lélektana szempontjából: mit jelentett az élet közvetlen ütődése annak a zseninek, aki műveiben maga volt a világot visszatükröző objektivitás, az élet fölé külön mesevilágot építő, s aki egyéni fájásait

el tudta rejteni egészen a mű mögé. *Létezik-e a szenvedélytelen zseni*, világsugarak gyűjtőlencséje, az élet tükre, akinek zsenialitása annyira uralja érzékeit, hogy egyéni életének árama a művét alig súrolva omlik öntudatlanul tova?

Szini Gyula a *Genius* kiadásában most megjelent Jókai-regényében erre a kérdésre tagadólag felel, amikor az élet jól elrejtett vércseppjeit megmutatta a mese hímes szőnyegén. Nagyszerű alapgondolat húzódik meg sorai mögött: Jókai, az „álmodó”, az életet egész kegyetlen realitásában látta és „tudott volna tizenhat olyan oldalt írni, amely után csak a bitófa vagy az örültek háza között választhatott volna” – mondja a *Nyugat*ba írt előszavában Szini. Izgató titokról lebbenti fel pillanatra a fátyolt: Jókainak menekülés volt az írás az élet elbírhatatlan valóságai elől és életet lehetővé tevő erő. Sajnos, ezt a legnagyobb esszé-zseni tollára való perspektívát az író elejti. Csak addig jut el, hogy Jókai passzivitását, „akaratgyengeségét” be tudja az alkotásba menekülésbe állítani.

Ebben az elejtésben főrészes szerintem az a stiláris törekvés, hogy Jókai életét a Jókai-mesekonceptió és -stílus segítségével adja vissza. Ez magával hoz végzetes megkötöttségeket a megírásban, a mesefantázia eszközeit kelléktárrá szegényíti, s a legmegrázóbb lélektani pontoknál sokszor stílus és mondanivaló össze nem illése által kifejezőmódja valóságos stiláris gikszerként hat.

Nagy kár, mert abszolút becsületes igazságra törekvés és az élet eseményeinek az alkotással való állandó kapcsolatba hozása a könyvet a Mikszáth műve után is fejlődéssé teszi. Laborfalvi Rózával való házasságának sok titka, a Petőfivel való összeveszés – két zseni végzetes taszítása –, majd az *Aranyember* megszületésének felszín alatt húzódó egyéni tragédiája: az öregedő Laborfalvi Róza mellett fellángolt szerelme egy fiatal leány iránt, aki tüdővészben meghal, és második házassága – az élet-titok szuggesztív erejével hatnak.

Amellett minden sort a zsenik iránti abszolút tisztelet hat át, a kényes kérdéseknél inkább csak sejtet, s mégis az egyéni fogyatékoságokat is mind felvonultatja.

Viszont változatossá és szaggatottá válik talán a köteles diszkréciók miatt is. Ez és hogy a Jókai speciális és zseni-életteni perspektíváját elejti, teszi a könyvet új adatai, egységes képe és írói becsületessége mellett is részletmunkává, becses adalékká egy Jókai-esszé számára, amelynek szintén el kell egyszer jönnie a magyar esszé mind követelőbben fellépő kötelességei között.

MIKSZÁTH KÁLMÁN

(RÉSZLET)

Annak az irodalmi kornak, mely 1867 után következett be nálunk, Jókai mellett legkiválóbb tehetségű prózaírója kétségtelenül Mikszáth Kálmán.

Hatalmas és eredeti tehetségét mi sem bizonyítja jobban, mint az, hogy abban az időben, midőn a nemzet egy világirodalmi jelentőségű író, Jókai hatása alatt állott, ő is népszerűsége tudott jutni, mind a hivatalos bírálók elismerését, mind a közönség szeretetét teljes mértékben kiérdemelve. E népszerűség fokát pedig legszebben feltűntetik az 1910 májusi ünneplések, melyekben a hivatalos, az irodalmi, a tudományos Magyarország egyértelműleg hajtotta meg elismerésének lobogóját a nagy palóc előtt. Hatását, melyet kortársaira és utódaira gyakorolt, elsősorban természetesen hatalmas tehetsége eredetiségével érte el, nem kevésbé kedveztek azonban a kor viszonyai is neki.

Akkor lép fel, mikor irodalmunkban az idealizmus mellett kezd tért foglalni a nyugatról beszivárgott realizmus is a naturalizmus és verizmus alakjában. Jókai példája után halad az általa kijelölt úton, természetesen reális tehetsége miatt azonban mesterét csak nyelv és stílus tekintetében követi, míg jellemzés, főleg pedig humor tekintetében egészen új csapást nyit. Költészete mintegy szerencsésen egyesíti az akkori irodalmi irányok vívmányait és jó tulajdonságait: népies nyelvére és stílusára nézve, reális alakjainak jellemzésében, legfőképpen pedig humorista derült életfelfogásában. Eme egységesítő sajátossága is egyik titka volt hatásának, mert minden irány híve megtalálta benne törekvésének kifinomult művészségét: az optimista humorának ideális alakjában, a realista

mint jellemző erőben és megfigyelő tehetségben mesterét, mindnyájan a nagy író, a tudatos művészt és az érző, nemes szívű embert.

Az az évtized, mely sírjától elválaszt, nem ad elég távlatot arra, hogy alakját, mint irodalmunk történetében ható tényezőt, teljes egészében és minden részletre kiterjedő pontossággal rajzolhassuk, azok az értékek azonban, melyekben tehetsége legeredetibb sajátosságában nyilvánul meg, a közvetlen utódok előtt is világosan állanak. Nyelvi, stiláris és humorista hatását egész terjedelmében mérlegelni nem tudjuk, azonban eme értékeinek sajátosságait már tanulmányozhatjuk.

Ez lesz szerény művem feladata is.

Mikszáthot népiessé nyelve teszi, s e tekintetben gyakorolt rá nagy hatást Jókai, bár e hatás jobbára csak buzdító és iránymutató volt. Nyelvükre nézve azonban nagyon sokban különböznek egymástól. Mindketten a népi nyelv talajából indultak ki, annak szólásmódjait, kifejezéseit, gondolkozásmódját megfigyelve alkották meg egyéni, kifejező prózájukat. Míg azonban Jókai, bár a Komárom vidéki tájnyelv alapján állva, az országnak csaknem minden tájnyelvéből merített és tudatosan gyűjtött, addig Mikszáth egyetlen, etnikailag és nyelvileg is különálló népcsoportnak: a palócságnak a nyelvét használta fel írásaiban, annak szellemét fejezte ki, s mivel maga is e faj szülötte, a palócság nyelve tudatos művelés által bár, de valósággal vérvé vált, úgy hogy kifejezésmódjának természetessége ezzel magyarázandó.

Nyelvük kialakulásában is mélyreható különbség van közöttük. Jókai inkább alkotó és gyűjtő; Mikszáth továbbképző. Jókai számos új szót és kifejezést alkot az ország valamennyi tájnyelvének felhasználásával, míg Mikszáth regionalitása csak a palócság meg némiképp Szeged nyelvére támaszkodik, s ha alkot is új szavakat, leginkább egy, még a népben teljesen ki nem forrott szólásmódot tökéletesbít, s a régi gyökerekből, régi képzőkkel alkot csak új szavakat.

Nyelvük terjedelme is különböző. A Jókaié szavakban, kifejezésekben hasonlíthatatlanul gazdagabb, emellett azonban Mikszáth kevesebb szavát és kifejezését hosszas használat által jobban kicsiszolta, s a nyelvnek feltétlenül

tudatosabb használója Jókainál, kinél mint minden, úgy a nyelv is a fantázia szolgálatában állott, Mikszáth nyelve pedig a jellemzés tudatos művészi célját nagy pontosság-gal szolgálja.

Nyelve zamatos, egyszerű és tiszta. Hasonlatait, képeit a természeti életnek a néphez legközelebb eső részleteiből merítette, s e tekintetben népiesebb Jókainál, kinek hasonlatai színpompások, gazdagok, de a természeti élet olyan átfogó jelentőségében rajzolják, amely nem a népszellem terméke.

Mikszáth nyelvének legérdekesebb és legjellemzőbb tulajdonsága kiváló *zeneisége*, mely szempontból szépprózai irodalmunkban szinte páratlanul áll. Midőn a cselekmény végsőkéig feszül, midőn ez nagyszerű, megható lelkét megindítja, nyelve áttör a prózai kifejezhetőség korlátain és a költészet ritmikus tengerére bocsátkozik. Mintegy prózában írt versek ezek, s valódi népköltészeti szellemet tükröztetnek vissza. A *Jó palócoknak* egyik darabjában (*Szegény Gélyi János lovai*) a cselekvénye lüktető elevenségében a következő szavakra fakad: a lovakról egyszerre leesett a tekintete a felesége „szép piros | arcára, | hófehér | keblére | hófehér | keblén a | két mályva rózsára, pirosra, fehérre”. A hang egészen a népdalé.

Nyelve zeneiségét szereti felhasználni egyes rajzok hangulatos befejezésére. A *Hová lett Gál Magda?* c. rajzot így végzi: „Hogy alatt repültek, sok apró madárnak lett a temetője: temetőnél rosszabb sok bodoki lánynak.” Zenei ritmikussága nyelvének nagy mértékben hozzájárul ahhoz, hogy őt egyik legművészebb prózáírónknak tekintsük.

Nyelvét szebben aligha méltathatni, mint azokkal a sorokkal, melyeket ő ír Jókairól:

Szava dallamos, lágy, mint a tündérének,
Mintha az angyalok mézzel etetnének,
Folyóink csörgése, erdeink zúgása,
Mezei lányoknak édes dalolása,
Sárga cserebogár méla röpködése,
Balaton vizének csöndes habverése,
Falusi akácfa titkos susogása,

A sűrű Bakonynak zordon sötétsége,
Csillag ragyogása, napnak verőfénye
S amint pusztáinkon viharrá nő a szél...
Mind benne van abban, amit ő elmesél.
Szívünk megbüvöli, sírunk rajt' s nevetünk,
Isten jókedvében teremte őt nekünk.

Nyelve plasztikus anyagát művészi *stílusa* gyúrja egyéni és kifejező formákba. E stílus Mikszáth egyik legüdébb szépsége; mert ennél művészbet, kifejezőbbet s a szerkezet, jellemzés és az író szelleme követelményeivel harmonikusabb egységben levőt előtte is, utána is keveset találunk irodalmunkban. Rendelkezhetett Jókai a stiláris eszközök nagyobb fegyvertárával, de nála tudatosabban, művésziesebben nem fejezte ki magát, s éppen stílusának e tudatos művészsége, mely a tárgyakhoz, hangulatokhoz és jellemekhez olyan szépen, plasztikusan simul, képezi Mikszáth egyik leghatalmasabb irodalmi értékét; e tulajdonsága gyakorolt legnagyobb hatást az utána következő írói nemzedékre. Érdemes e stílussal kissé részletesebben foglalkoznunk, stiláris hatásának titkát kutatnunk, megvizsgálva evégből stílusának főbb sajátosságait, belső formáit és kifejezésének eszközeit.

Mikszáth stílusát két fő szempont irányítja: a művészi és a reális hű. E két szempont harmonikus egységgé olvasztva jelenik meg stílusa legapróbb részletében is. Sok példáját láttuk az egységnek stílusának a mondatrészek és elemek önállósítására való törekvésében. Mikszáth itt a való élet törvényeit követi, s eltér az általános irodalmi szokástól. A heves lelkiállapot ugyanis az érzékeknek csak rövid, szaggatott mondatokban kifejezését tűri meg, s a rövid mondatok, melyekben gyakran csak alany vagy csak állítmány van, az élő beszéd gyakorlati eszközei is.

Ezt a lélektani törvényt követi Mikszáth, ellentétben azokkal, kik a hatalmas megrohanó érzéseket oldalakra menő, szabatos és cicerói stílusban megírt orációkba öntik, s kétoldalas, szépen kicirkalmazott mondatokat adnak haldoklóik szájába. E realitásának pedig nagy szerepe van abban, hogy Mikszáth stílusa annyira természetes. Éppen ezért műveinek azok a részletei, melyekben beszéltet vagy gondolkozik, az élő beszéd egyszerű, bizalmas közvetlen-

ségével hatnak. Ilyen pl. a *Jókai Mór élete és korának* következő hangulatos töredéke:

„Ki hozta ide a lezajlott harcok tépő emlékeit és reményeit? A levegő hozta. Becsempészte a költészet ruhájában. Így aztán szívesen látott vendég. Ma Anika dalolja. Erdő madarai hallgatják. Holnap már a rigó is utána füttyüli.”

Önállósult állítmányok és beszédrészek is gyakoriak nála. Pl. „Az emberek bolondok és aranynak nézik a sarat. A *sarat*, az embert.”

E rövid, szaggatott mondatokat használja fel apró jellemvonások kidomborítására, fordulatos kifejezésekre, ötletes gondolatok tolmácsolására. Pl. „Az ópium csak a szervezetet pusztítja el, a dicsőség elpusztítja az egész embert. Az *eddigit*.” (*Jókai Mór élete és kora*, 7. l.)

Stílusának realitásához való hűségét érzékvé tétel és személyesítés által éri el. Ezen eszközöket használja, midőn valamely lelki vagy testi tulajdonságot természeti tárgyakkal *hasonlatba* állítva akar kidomborítani. Testi és lelki tulajdonokat a természet világi tüneményeivel hozza kapcsolatba s így érzékelteti azokat.

Testi tulajdonságokat általában állatokhoz hasonlít: pl. „vére megbizsergett, mint a farkas vére a birkaszagra”, „dőlíngélt jobbra-balra, mint a részeg szünyög”.

Lelki tulajdonságot általában a növényvilág részeivel állít viszonylatba: külső testi szépséget pedig a virágokkal. Pl.: „fehér a lelke, mint a lilium”, vagy: „kipirosodva, mint a bazsarózsa”. (A bazsarózsa és a lilium a palócság kedvenc virágai.) Néha még *állatokkal* is hasonlatba állít lelki vonásokat („szelíd a lelke, mint a fehér galamb”).

Ez a csekély példa is elég arra, hogy Mikszáth stílusának realitását kidomborítsa. Hasonlatait, képeit a néphez legközelebb álló természeti életből vette, és egészen népköltészeti vonást talál el virág- és növényhasonlataival. E tekintetben jobban megközelíti a népi szellemet Jókainál, akinek hasonlatai, bár a természetből merítvék, annak inkább belső tulajdonságait, törvényszerűségeit, mint külső megnyilvánulásait hozzák kapcsolatba testi vagy lelki tulajdonságokkal.

Leírásának a hasonlat mellett fontos eleme a *megszemélyesítés*, pl. a természeti élet köréből: „a napsugár nevetve szaladgál a virágokon”, vagy a lelki életből: „a dicsőség vendég, ki nagy robajjal köszönt be”, „a kíváncsiság és részvét egy szobában hálak” stb.

A megszemélyesítés másik alakja, hogy úgy írja le a jelenségeket, mintha maga látná, amivel a szubjektív hatást fokozza; néha pedig hősével *beszélteti* el a leírandó jelenetet és tüneményt. E leírás eszköze pedig a hasonlat mellett a jelző, mely szemléletes, egyszerű és kifejező.

Legszébben tud leírni egy női alakot (különösen fiatal leányt), a természeti tünemények közül az estét, a napkeltét és naplementét, amelyben borongós hangulatai klasszikus szépen fejeződnek be. Az alaptónus ezeken sötét, akárcsak Rembrandt képein vagy Bret Harte rajzaiban. E homályba azonban be-betéved egy sugár, melyet a táj valamelyik részletén egy-egy élénk megmozdulás képvisel. Az éjjeli erdő miszticizmusát szépen festi a *Fekete kakasban*, néhol Carlyle-re emlékeztetve, kinek hatása különben legszembetűnőbb a régi Komárom leírásában és Jókai jellemzésére vonatkozó reflexióiban. (*Jókai Mór élete és kora.*)

Stílusa nagy hatását főleg művészi természetűségének köszönheti. Jellemző sajátosságai még a szabatosság, világosság és természetes közvetlenség, mindez átszövődve az élet viharaiiban megtisztult lelke derűs, nyugalmas humorának aranyos sugaraival, azt a hasonlíthatatlan bájosságot kölcsönzi Mikszáth stílusának, melyet irodalmunkban senki felül nem múlt, s mely mint Mikszáth egyéniségének hű tükré az olvasóközönség előtt Mikszáth leghatalmasabb vonzerejét képezi.

Nyelvének gazdag anyagát, stílusának befejezett művészségét mind a jellemzésre használja fel, mely éles realitással, nagy megfigyelőtehetséggel s közvetlen könnyedséggel állítja élénk alakjait. A mese, a cselekmény is a jellemzés szolgálatában áll, Jókaival ellentétben, ki a mese kedvéért gyakran a jellemzésen rontott. Mint jellemző feltétlenül a realizmus alapján áll. Éles tekintete észreveszi a csillogó külszín alatti visszásságokat, megkapó elevenséggel rajzolja az ingatag emberi lélek apró tévelygéseit. Művészete mintegy élő emberekként állítja

elénk alakjait, emberekként, kikkel naponta érintkezünk, beszélünk. Alakjainak realitásában feltétlenül nagy szerep jut annak a ténynek, hogy élő embereket ír le. Nem kigondolt mese kedvéért teremt képzelete alakokat, hanem személyes ismerősei, barátai körében figyel meg egyes jellemvonásokat, s részben ezeket meg élete eseményeit mint motívumokat használja fel (pl. *Tekintetes várme-gye; Apám ismerősei; Prakovszky, a siket kovács*), részint a maguk egészében rajzolja meg ismerőseit. Míg Jókai azért jön a valósággal annyira ellentétbe, mert alakjait nem megfigyelése, hanem képzelete teremti meg, holott azokat az embereket, akiket megfigyelhetett, bámulatos hűséggel és realitással tudta megrajzolni, addig Mikszáth alakjainak realitása az imént említett tényeken kívül minden részről kicsiszoltságát annak is köszönheti, hogy velük rendkívül hosszasan foglalkozott, az egyszer meg-rajzolt alakot ismételten felhasználja, s mint motívumai, úgy alakjai is egész életen át lelkébe formálódva csiszolód-
lódta ki olyan kristálytisztaságúakká.

ADY, A FIATAL ÚJSÁGÍRÓ

(Ady: Ha hív az acélhegyű ördög.
Szt. László nyomda kiadása, Nagyvárad, 1927.)

Tizenhat íves kötetben jelentek meg a karácsonyi könyvpiacon Ady újságírói és publicisztikai írásai 1900–1904-ig való időből. A kötetet Fehér Dezső, Ady egykori szerkesztője állította össze, vezette be s látta el a szükséges rövid ismertetésekkel. Első része ez az Ady nagyváradi éveit feldolgozni akaró műnek, mely második részében *A Vér városa* címen Ady életének nagyváradi eseményeit és dokumentumait s publicisztikai írásainak újabb – talán személyes jellegű – gyűjteményét kívánja adni. Ez a beosztás maga plasztikusan tudja kihozni a fiatal Ady vonásait az eltűnt időből, mikor külön csoportosítva adja a zseniből a munkát és külön éneke személyes vonatkozásait.

A debreceni újságírói évek érintése után rövid történetét adja Ady Nagyváradra kerülésének, és átadja a szót Adynak, ki maga beszél a cikkekből 1900–1904-ig való időből, 23–27 éves korától a *Szabadság* és a *Nagyváradi Napló* hasábjairól.

Rengeteg cikk, az újságcikk mindenféle formája: a vezércikktől a hírfejig és rendőri riporttól a színházi kritikáig. Hogy teljes-e az összeállításban, nem tudom, de *teljes képet ad az újságíró Ady végtelen sokrétűségéről*. Különös újságírás, amely színházi estékről vezércikket ír, rendőri híreket tragédiává tud kiszélesíteni kis hírkopfokban, a kis napi események mögé pár szóval végtelen távlatokat villant.

Aki adatokat keres, nagyértékűeket, érdekeseket talál a Fehér Dezső könyvében. Ilyenek Jókaiék nagyváradi

ünneplése, Jókai és Ady találkozása, Ady sajtópere a nagyváradi káptalannal stb. És aki ennek a kornak a pszichológiájával foglalkozik, megbecsülhetetlen megfigyeléseket kap emberekről, dolgokról, fájdalmas ostorozását a magyar bűnöknek, elfogultságoknak, sóvárgó, viharos keresését az emberi jobbnak.

Ezt írja az újságírásról az apjának: „Vagyunk nagyon sokszor komédiások... Addig, míg nem int, hív a gyilkos, az acélhegyű ördög... És ilyenkor beleverjük, belekorbácsoljuk nyomorult testünket, összetépett idegeinket a nagy szerelembe. A jobb életért, a becsületesebb világért, az előretörésért, a világosságért s a fantomok legfontosabbjáért, legbolondabbjáért és legszebbjéért, az igazságért.”

Hitvallásos szavak, melyeknek tragikus komolysága a legapróbb cikket is átfutja. Keserű szép sorokat ír Tolnai Lajos halálára, amelyekből a magyar zseni tragikumának zokog. Majd meg a Székelyföld kincseiről ír: „A természet pazar volt ehhez a kis földhöz, csak mi vagyunk nagyon mostohák.” A nemzetiségi kérdéstről 1901-ben ezt írja: „Én minden fajt, nyelvet, vallást, meggyőződést és jogot tisztelek extra és intra Hungariam.” Apró napi jelenségek végzetes következményeit érzi, és sokszor egyenesen megdöbbenők előrelátásának arányai. S a legtávolabbi világrezgést is felfogja – ott, a váradi íróasztalnál –, ami a világfejlődés óriási tényéhez tartozik.

Jobban nem lehet jellemezni ezeknek az írásoknak mélységét, mint hogy napi életűeknek készülvén, ma, több mint 25 esztendő után is sodróan hatnak.

De ez mind csak az egyik oldala a cikkeknek, a teljes valójuk akkor mutatkozik meg, ha Ady fejlődésébe próbáljuk beállítani.

Íródtak pedig az Ábrányi Emil előszavával ellátott első verseskötete utáni években – és a *Vér és arany* megjelenése előtt.

Sajátságos: ha ugyanaz időből való verseit olvassuk a *Még egyszer* című kötetből, lehetetlen észre nem vennünk, hogy míg azokban saját szavai szerint „Vagyok fényember, Ködbe bújva”, – az újságcikkek hangja már

Ady-hang, s a teljes Ady már csaknem egészen, de mindenetre jobban benne van minden motívumának fegyverzetével – az újságcikkekben, mint e korbeli verseiben.

Ezekről a versekről írja:

Nem, nem bírok tovább titkolni
Ennyi világot, ennyi kincset.
Világrontó nyilatkozásnak
Égből lopott lángjától égek!...
... S miket leírok, elpanaszolok –
Csak szóba ömlő semmiségek! ...

Sajátságos, hogy a napi események zápora, a folyton önmagába tépő, pillanatokat rögzítő kényszer, az újságíró-robot vágta ki az utat először Ady kialakuló világának a kifejezésére. Sajátságosan úgy van: ez újságcikkek fejlődésben előttük jártak a verseknek, melyek halhatatlan formájukkal később tudtak megszületni, s addigra tartalmukból, lelki feszültségükből a pillanatos kényszer szerepein, az intellektuson át sok minden kifejeződött.

Ady emberi és magyar lelkiségének fő vonásai majd mind ott vannak ezekben az újságcikkekben, amelyeknek előrefutott intellektusát szinte be kellett érje a személyes életérzés árama, hogy összefonva megszülethessék az Új Költészet. [...]

Carlyle írja, hogy a nagy ember nem elsősorban nagy költőnek, tudósnak stb., hanem elsősorban *nagynak* születik. Ennek az *univerzális nagyságnak* kifejezője az a váradi fiatalember is, immár a tünt időben, aki a redakció asztala mellett világrezgések égő központja volt, környezetének minden mozzanatára élesen reagált, s kereste kicsinyben és nagyban, közelben és távolban az élet minden megnyilvánulásában lefojtott élete kibomló útját a végtelenül összefüggő Mindenségben. Élete útját és minden élet útját.

A zseni a küszöb előtt – ez a fiatal, az újságíró Ady –, benne már minden erők felkészültek, összesodródtak, s csak még a végzettség hiányzik, hogy robogva elrendelt útjára induljon...

Ezeknek az írásoknak az összegyűjtésével Fehér Dezső nagy jelentőségű munkába kezdett. Várjuk az általa összeállítandó második kötetet és Ady későbbi újságcikkeinek összegyűjtését is, amik az élő ember egyik oldalát megmutatva, egyszersmind a költő és a vers még teljesebb átérzésehez vezetnek el.

1930

RÉVÉSZ BÉLA KÖNYVE ADYRÓL

(Ady Endre életéről, verseiről, jelleméről.
Kner kiadás, Gyoma, 1922.)

Knernek, Ady egykori kiadójának előkelő és diszkrét ízlésű ruhájában jelent meg Révész Béla könyve: a legközvetlenebb barát műve hangulatos adataival, ízlésével, művészi kidolgozásával nagy értékű. [...]

Révész könyve pohár, tiszta, mint az ital, amit nyújt. Életsors és hajlam terebélyesíti ki bolygó életét a Nap mellett, – közvetlen közelség és harmonikus visszarezgés jogot, de kötelességet is ad e nagy magyar csoda továbbérettetéséhez. Egy élet hozzásimulását, figyelő tartalmát nyújtja az emlékezetnek. Nincs itt semmi magafeltolás, a zseni-barátság aprópénzre váltása, élesen és szerető melegséggel bontakozik elénk a nagyszerű tragikus arc, egy meghatott lélek vall és tesz hitet:

„Szép volt az életem, mert a sejtekkel labdázó Ismeretlenség Ady mellé ejtett, őmellé rendelt”, ki „a Természet Istent magyarázó csudája volt”.

A *csodának* éreztetését tartja baráti, írói és emberi feladatának. Az ezerfelé hullámzó zseni-hatás helyett magát az életet, mely óvja, szítja, lobogtatja belezárt Végtelen-atom lelkét. Ismertető szubjektivitását számos egyéni korlát szorítja meg. Annál teljesebb és mélyebb a zseni-élet hangulatélesztése apró mindennapok, közvetlen érintkezés feltáró formájában. Nem ejt el semmit, a kicsiny dolgok éppoly jellegzetesek.

Mint halk kísértet, megy utána a hangok orkánzavarának, a fájdalom fekete zokogásának, vágyak lobogó pirosságának és tompa erjedéseknek: – körülöleli, támogatja, egyengeti a tántorgó sorsot. A pesti redakció, borgőzös éjszakák mámora, az embersűrűs gigászi vadon és a lagúnák misztikus zúgása, – robotmunka, felejtető órák,

a teremtés megnyíló méhe, amint fogamzik, érik és örök életre születik a vers – mind-mind ott találjuk „az éjszaka karmesterét” (Ady nevezi így), – együtt sír és nevet és duhajkodik, és életét boldog magamegadással teszi a nagy élet drága ampolnijává.

Az őserőt megmegremegetető apró sorsfordulatok és magának az őserőnek földrengető, titáni előmozdulása, mely lávaindulatokat örökít gránitba: mind-mind megfigyelődnek és felvésődnek halkán, finoman a görnyedező írónak pergaménjére.

A barát és kartárs ténygyűjtő, adatrögzítő munkáját a művész intuíciójával végzi, a száraz tények mögül a hangulatok színét, ízét, illatát adja. Ez a hangulati kísérezene vibrálja vissza a zseni viharait. A művészi-baráti adat- és ténygyűjtés becsületessége ritka és kétszeresen tiszteletreméltó magamegtartóztatással az *ember* és *művész* Ady belső rajzán túl irtózik mindenfajta politikai, társadalmi, sőt irodalmi kontemplálástól, ha mégoly könnyen is adódik rájuk alkalom.

A belső-ember lélekstruktúráját mintázó keze a zseni-titok gyökerei felé tapogat. Leboruló áhítattal nézi Ady asszony-titkát, és mély hódolattal szól Lédáról:

„Merem mondani, hogy Ady úgy lett a magyarságnak az a valakije, amit ő jelent a számára, hogy jó sorsa elébe vitte Lédát.” „A vidéki véka alatt a beszennyezett, kába istent” Léda látta meg, ő vitte Párizsba, hol Ady magamagát, sors rendeltetését megtalálta. „Léda glóriájának legszebb színe, hogy Ady lelkét, a maga bolyongó, Adyt is magával sodró sorsával fölemeli és kivetíteni tudta az örökkévalóság felé. Adhat többet Asszony?”

Érdekes világot vet Ady alkotáskohójába, a bormámor szerepét rajzolja ihletésével. Az „öskaján” születését végigéli, s bár nem mondja ki, remeg a háttérben a sejtelmes megismerés; bormámor szorítja el tudatát és nyit kaput intuíciójának.

Az alkotásműhely másik titkát keresi, amikor Ady olvasási kedvénél a rendszeres tanulmányozás kerülését állapítja meg.

„Vajon nem-e ösztönös védekezése volt zsenijének, hogy a tudás labirintusait elkerülte?... és nem úgy van-e, úgy volt, mint a kerti üvegharang, mely melódiái-

val csak akkor rezdül, ha a mindenfelől érkező szelek csak éppen érintgetik?”

Meleg és finom karakterizálás és intuitív mélység is, ahogy ösztönösen előtorpanó igazsággal Ady lelkének gyermekalapozottságát látja. „A költő gyermek...”

Közvetlen pillanatok felnyitó egyszerűségében figyelve veszi észre, hogy „amit ő érez, abban benne van a lét monumentalitása”, és hogy „ez a látás mindig tragikus mozdulású”.

Képeket, hangulatokat a jellemzésnél nem egységesít, de önként is nyílnak nagy távlatok Ady legtengelyesebb problémájára, uralkodó végzetes bajára.

Látása tragikussá válik, a háttér egyre szenesedik, amint fizikuma elhull; örökös idegesség csapásain a szerzett baj egyre beljebb törtet és megül minden zugot. Ennek a látásnak előbontakozását az első kor bíbor forradalma után rakéta szavak meredek és gyors ívelésével fogja át.

Ellentétes világnézetek kisajátító harcában ő, a szocialista csak egy helyütt vesz részt, és ez is becsületére válik írói pártatlanságának. Mint szocialista, felveti a kérdést: „Szocialista volt Ady?” És „nem”-mel felel.

Mindenek fölött állt, ő volt a tükröző ember, akiben a minden rétegével felnyüzsgő új Magyarország meglátta, megtalálta magát:

Én mindenkiért szenvedek...

Felszálló emlékek simogatják az életszirtek megkínzottját, a magyar esszé legszebb lapjai közé tartoznak írók, művészek, maguk áldozó finom leborulással. Élmény ez a könyv, eleven életével és sugárzó szeretetével minden Adyval foglalkozónak, ki e nagy élettitkot a maga számára igyekszik megoldani.

Irodalmi és más beállítottságot alig ad, mindenütt a zseni emberek és dolgok között átmenő élete, a belső élet a fontos, melyet művészete vonagló domborműként alakít elénk. Vele vonaglik, vívódik az író lelke is; ez a kristályos érzésharmónia a felfogás becsületességén és a művészi munka alaposágán túl igaz emberi érdeme Révésznek, az írónak és az embernek.

BÚS HOMOK SZENT VENYIGÉJE

A lapok szétvitték hosszabb-rövidebb cikkben a gyász-hírt. Tóth Árpád meghalt. És az emberek felkapták a fejüket:

— Ki volt az a Tóth Árpád?

És jöttek a nekrológok, s mellettük a versek, s egyre több szorongás, amikor kérdik:

— Ki volt Tóth Árpád?

És egyre többen olvassák a versét:

Jött a halál, s kapuján keresztül megy Tóth Árpád a magyar szívekbe.

KI VOLT?

A Magyar Irodalmi Lexikon ezt írja róla, ennyit:

„Tóth Árpád. Született 1886-ban, Aradon. Költő és műfordító. Művei: *Hajnali szerenád*, *Lomha gályán*, *Az öröm illan* c. verskötetek; Wilde: *A readingi fegyház balladája*, *Aucassin és Nicolette*; Milton: *Kisebb költemények*; Flaubert: *Bouvard és Pécuchet* és Baudelaire: *Romlás virágai*, amelyet Babits Mihállyal és Szabó Lőrincsel együtt fordított le.”

Megtudjuk még róla, hogy tanár volt, majd haláláig újságíró. És írják a nekrológok, hogy zárkózott és magának élő ember. És hogy meghalt tüdővészben, 42 éves korában.

Adatok, szürke sorok.

Mi van mögöttük?

*

Ha átéled versei három kötetét, s beléd lopódnak a sajátos ízű versek, megérzed tüstént, hogy a modern magyar lírai generáció egyik legmélyebb hajtása tört ketté, amikor elhallgatott Tóth Árpád monoton-mély hegedűje.

Feléled lelkedben a modern magyar líra egész szimfonikus zenekara, és csodálkozva csakhamar észreveszed: az egyéni fájdalmat, az „én” idegenségét, amit röviden a romanticizmus utolsó hullámzásának mondanak, menynyire nem Ady, a vezér fejezte ki a legfajlagosabban.

Ady kürtje: zokogó gyászdal, a pusztulás wagneri erejével, de ő már nem egyéni volt, benne már összegyűltek fájának összes sajátságai, úgy, hogy faját siratta, mikor önmagát siratta, s faját ostorozván, tulajdon magára vágott bűnbánó ostort. És mindamellet még Adyban megvolt faji és egyéni kóros vonások mellett az egészség, erő és élet minden lehetősége. De rejtve maradt, de elnyomódott, mert látó szemei előtt volt a pusztulásba rohanó faj, amelyet hiába akart visszatartani, s a növekvő tragikumok között a mámor és romlás az élet menekülései voltak...

Egész értelemben vett romantikusok, kiket nem koruk tett azzá, de az „egyén” predestinált lelkialkatával álltak az Időben: s álltak volna így minden időben: Babits, Kosztolányi, Juhász Gyula és Tóth Árpád. A magyar Parnasse, kik más-más húron a célt nem találó egyéni lét fájdalmát rezgik...

*

Tóth Árpád életérzésének teljes csengését adja vissza e vers:

Szürcsölte a teát, s át gyermeteg szemén
Tréfás árnyat vetett a fordult talpu csésze,
S az italemelő, lustácska, könnyü kézre
Az éji csendben árván s szelíden néztem én.
S néztem a törpe lámpa kerek olajtavát,
Amint nyirkos, sekély, setétlő mélyiből
Áttetsző, gyenge vállát szomorún szegi föl
A lenge éji fény, a lágy olajvirág ...

S búsongva eltűnődtem: egy-két perc, s csendesen
Majd útra készülök, kabát, kalap, bot... s vége.
Lassan leballagok a hűs feketeségbe,
Sírásra ferdült szájjal, át siket tereken.
S olykor majd gyujtót gyujtok: melyik utca ez itten?
Mi dolgom itt? És árnyam, az égi útra kentet
Elnézem majd merőn, míg fáradtan pihen meg
Torz vállal egy kövön, s nagy karja sárba fittyen...

Tűnődtem, s fent az inga halkan suhant az árnyban,
Sebten felém osont, s tréfásan hőkölt hátra,
S a halálra gondoltam s áldott, szelíd anyámra,
S ki említi ölelve szunnyad a csendes ágyban:
Szép kis öcsémre ... s főm búsan hajolt előre,
S a vidám színeket a vén szőnyegen, lábtul,
Úgy néztem, mint aki nagy mélységekbe bámul,
S ó szürcsölte a teát, kecsesen, hátradőlve...

(*Légyott, Hajnali szerenád*)

Ebben a versben benne van a két legjellegzetesebb Tóth Árpád-sajátság: a bánat rezignált szava és a hangulat összetettsége. Bánata nem tépő, konstatálja csak az elmúlást. Mennyire gyökeres ellentéte ez pl. a Juhász Gyula-bánatnak, mely édes sírásban feloldódik. A Tóth Árpád bánata lomha súlyával egészen leborítja. Már meg is szokja, valami abszolút adottságnak veszi, fatalizmussal és belőle: úgy nézi a világ dolgait, mint változhatatlanokat. Az ilyen művészet nem analizál, bár Tóth Árpád látszatra romantikus, az életérzés teljessége választja el a dekadensektől. Versei hangulatába összefut a leírás objektív pontossága mellett a múlt reflexió s a jövő kép, csak a forma rögzíti meg a pillanatot, valójában a pillanat tovaomló része a múltból jelenleg jövővé válásnak, s ezt a pillanatban egyszerre rezgő dimenzióit az időnek senki a magyar lírában úgy ki nem fejezte, mint ő.

Lomha gályán címet adja a második kötetének, mert alapmotívumnak ez mindig megmarad, a beletörődött, el nem múló bánat, a lomha gálya, amely viszi életét.

De közben fel-felzúgnak az életerők, új hang jön elő,
és a fiatal erők elkeseredetten követelnek:

Érkező vonatok füttye át a ködön
Ujjong... ujjong... hallgatom estelente.
Mily szép ez... s olykor, mintha szivemből csengne:
Idegen jelzés berreg: most berobog az öröm?

Aztán csend... csend... lehunyom a szemem.
Jaj, ha most jönne... jaj, ha most rohan rám!
Forró kereke átszántna szívemen
S megölné, megölné... s hagynám, hagynám

(Öröm, Hajnali szerenád)

Az öröm nem jön, s lemondóan legyint:

Feleség, pénz, Páris, – sok drága gyolcsa
A létnek, tudom már sohse kötöz be,
Sebaj, így is csak meg lehet majd halni.

(Vágyak temetése)

Az Öröm illan című kötete már teljes hárfája a lemondásnak. Már kérdi:

„Van még boldogság? ... Istenem, lehet? ...”

s ráfelel:

„Jaj, minden üdvünk búval viselő,
Az ifjú ágon boldog alma kél,
De százezer mérföldről már a szél
Elindult, melytől zuhan a gyümölcs...”

Érdemes utánamenni az asszociációk végtelen kapcsolatának. Ez már nem egyéni bánat, egyéni életbaj reflexe. Ez az Ember bánata, metafizikai, az embersors határait súroló. S hogy bánatból az élet dolgainak csendes szemlélését ki tudta menteni, s közöttük egyensúlyt teremtett, s tárgyak életével, szobájával stb. annyi lélekszálat fűzött – ez a metafizikai bánat filozófiájával együtt már nem

romantikus, *de tipikusan ázsiai, keleti életérzés*, látás és hit és passzív fatalizmus Tóth Árpád költészetében.

*

Az Ady-generáció nemcsak a magyar líra második csúcsát teremtette meg, de a műfordítási irodalomban évtizedek nyugati termését takarította be a magyar irodalomba. Babits és Kosztolányi mellett Tóth Árpád e műfordítások legnagyobb művésze. Ő adta meg a *Readingi fegyház balladájának* és a Poe *Hollójának* legszebb magyar fordítását, s remekül adta vissza Theophile Gautier híres tanulmányát *Baudelaire*-ről.

Örök virágok címen kiadott műfordítás-gyűjteménye nemcsak örök szépségek tükre Villontól Verlaine-ig és Goethétől Byronon, Shelleyn, Keatsen át Rilkéig, de – önálló műalkotás. [...]

*

E furcsa földi létre mivégre kelle lennem?
Vágynom melegre, fényre és karcsú nőkre
S bolyongni félszegen, magányos esti csendben?

Az egyetemes ember-bánat mellett nincsenek-e a Tóth Árpád-bánatnak más gyökerei is?

Aradon született, de Debrecenben nőtt fel, oda gyökerezett, onnan jött. Ahonnan Csokonai, a „bús homok szent venyigéje”.

Hozzá szól:

Te is nézted Debrecen fasor-rácsát
Mint tömlőrácsot bús rab néz merengve,
S már nem várja víg szabadulását.
Itt rejtegetted kínját életednek
S itt éhezett szelid lelked halálra...

Mellette egy másik, tragikus árny: a kallódó magyar zseni első regényének, Oláh Gábor *Szegény magyarokjána*nak főhőse, az apja:

...ős Debrecenben él, s kora-ős már s roskadt
Egy szobrász, kit szerettél, s ki nagyokat akar ott,

És akit meg se láttak, bár választott magyar volt,
S ki estve, szomorún most nagyokat borozgat:
Az ő fia vagyok, az ő vére és teste...

S vár rám is egy jövőendő, szomorú, boros este...

(*Ady Endrének*)

Ez és a tuberkulózis az útravalója. Tanári pályát végez. És az életbe kikerülve mi más lehetne egy ember, a pillanatok megérző zsenije, aki magyar: mi lehetne más, mint a pillanatok igavonója: újságíró. És Tóth Árpád élete egy nagy pesti lap robotja és bérelt szobák büszkesége mögé húzódik.

Közben a költészet és a műfordítások, a kevés figyelőnek lelkesedés, a tömegnek közöny. Nem pártember és senkinek sem fontos, hogy a Tóth Árpád művészete közkinccsé legyen. A Nyugatban hatodrangú költők érvényesülnek Ady halála után, a Tóth Árpád hangját alig hallani. Az élet adhat apró ajándékokat, feleséget, gyereket, a tetéződő nyomorúságot senki róla le nem veszi, s löki az egyre jobban a tüdővész karjai közé. És közben sírni tud a háború miatt, és siratni tudja Aquincumnál a pusztuló fáját.

A szürkeség mögött csak pusztul, és rajta senki nem segít. Végző óráiban felcsillan valami, segély a Baumgarten-alapból, s jobb lakásba költöznek, már festik az új lakást, már lázasan rendezné be, de nem éri meg ezt sem, a negyedik verskötetete, a *Lélektől lélekig* megjelenését sem, és a tervezett Baumgarten-díjat sem. Meghal Ady Endre után 9 évvel, az ő korában, 42 éves korában.

Ki volt?...

Bús homok szent venyigéje...

*

Carlyle írta meg 90 évvel ezelőtt, hogy soha művészek sorsa olyan aljasul sivár nem volt egy történelmi korban sem, mint az ún. szabadverseny-demokrácia korban, mely magára hagyja, pusztulni, a legérzékenyebb, a legfinomabb értékeket.

És a magyar művész-sors?

Máshol egy tragikum utólag megoldja a jeget: nálunk minden tragikum örökké tovább él. *Katona, Kemény, Vajda, Berzsenyi tragikuma minden korban meg-megújul!*

És íme: a *megújult Csokonai-sors*: a Tóth Árpád tragikuma.

Nyújtott valaki idejében megfelelő segítséget neki, amivel legalább pár szépségtermő évre eltávoztassa még a halált?

Bús homok szent venyigéje...

Most már jöhet a ráismerés, a fájdalom. Minden jöhet. Hiába.

És jaj, vajon ezeredikszer is elfelejtjük, hogy most is, mellettem és melletted élnek Tóth Árpád-lelkek, küzdve, szürkeség mögött és elrendelten, mint ő, itt és mindenütt – és jaj, vajon nem megyünk-e el mellettük újra meg újra, amint más mellett? *Észre vesszük valaha, hogy a mi szimbólumaink ők?*

MÓRA FERENC

(1879-1934)

A végtelen búzamezők énekese átballagott az örök búzamezőkre. A magyar irodalom szegényebb lett egyik legízesebb mesemondójával és elbeszélőjével, a magyar publicisztika egy bátor szavú vezető harcosával, a magyar tudomány, a régészet hivatott művelőjével, Szeged városa egyik legjobb szervezőjével, az Alföld népe hű szerelmesével és minden igazat szerető ember egy egész, egy igaz emberrel.

A magyar meseirodalom utolsó ötven esztendejében Benedek Elek hatalmas állócsillaga mellett Móra Ferenc, Sebők Zsigmond, Pósa Lajos adták a magyar gyermeklelkek állandó táplálékát. Gyermekkoruk mély avarjából ásunk csak ki *Csilicsali Csalavári Csalavér*, *Filkó meg én*, a *Kincskereső kis ködmön* és annyi írása édes emlékét, és bennük megtaláljuk Móra humorát, ábrázoló erejét, nyelvét és – szívét. Mindezt a szélesebb, a felnőtt magyar olvasóközönség is megtalálta Móra regényeiben, elbeszéléseiben, verses műveiben, melyekkel a férfikor delelőjén tűnt fel. Az *Aranyszőrű báránytól* kezdve a *Festő haláláig*, és a *Falun, városon* és a *Georgikontól* az *Ének a búzamezőkről* szóló nagy regényéig. Múltat, jelent, háborús tragédiát és öreg föliánsokból kiemelt régmúlt, kedves életdarabokat ugyanakkora jellemzőerővel ábrázolt, mint az Alföldet, az ő Alföldjét, Szegedet, az ő Szegedét és az Alföld magyar népét. Kevés nagyobb szerelmese volt nála az Alföld népének, s különösen a Duna–Tisza közi, a Szeged-vidéki magyarnak. Nyelvéhez Petőfi és Arany ösfolyamai, Gárdonyi és Tömörkény nagyáramai után is tudott új ízeket adni az Alföld, mert közelről és belülről ismerte. És Szeged, Kossuth, „Nemzetem büszkesége”,

Dankó Pista és Juhász Gyula városa az örök Tisza mellett, a maga árvíz után újjátamadó életével. Az alföldi parasztvárostól a túlzóan pompázatos egyetemi városig, ott élt öelötte és benne. És virágzásához a tudós, az író és publicista Mórán kívül a múzeumőr is hozzájárult, aki a kultúrpalota és a Somogyi-könyvtár igazgatása mellett ásatásainak eredményeit pompásan, újszerű propagatív erővel, a népvándorlás művelődését megelevenítve tudta gyűjteményét rendezni, hová vasárnapokon százas tömegekben tolongtak a falusiak.

Falusiak, az ő népe. Parasztkok. Megírja etnográfiai jellegzetességüket, de meglátja ezer év nyomor- és gondbarázdáit is a Tisza-part hallgatag kubikusain, a föld népén, ő, a nép fia. Meglátja, és amit meglát, meg is mutatja. Ők legigazibb szerelme, értük ír, dolgozik, ásat, a múltjuk után kutatva, népszerűsítő előadásokat tart, szervez és vitázik.

Mert ez a dús, ősz hajú, piros arcú, figyelő szemű ember, aki társaságban charmeur és européer volt a javából, soha nem feledte és nem tagadta, de vallotta: egy kiskunfélegyházi szűrszabó és egy kenyérsütőnő gyermeke volt. Vallotta, mert igaz ember volt, s a magyar parasztdemokrácia külön igazoló adata egész milyenségében, egész saját erejéből folyó érvényesülésével. S mert igaz ember volt, az igazság mellé akkor is kiállott, mikor az nem volt népszerű feladat. Magyarságáért, emberségéért írásban és szóban tudott kockázatot vállalni és igaz érdekért gerincesen kitartani. Nem játszotta meg magát „Erdély barátjának”, de komolyan és mélyen érdeklődött és tájékozódott az erdélyi magyarság és erdélyi irodalom kérdéseiről. És eljött ide feltűnés és ünnepeletetés nélkül, személyesen is.

Igaz ember és egész ember volt. [...]

KOSZTOLÁNYI DEZSŐ

(1885-1936)

Kosztolányi Dezsővel a modern magyar irodalomnak már a harmadik nagy költőegyénisége szállt sírba. 42 éves korában Ady, 42 éves korában Tóth Árpád és 51 éves korában Kosztolányi Dezső.

Meg sem kíséreljük felvázolni, mit veszítettünk benne. Külön-külön tanulmányt igényelne műfordítói, prózaírói, költői és nyelvtisztító munkássága. Mint műfordító Babitscsal együtt halhatatlan érdemeket szerzett a modern irodalom legszebb lírai alkotásainak magyarra fordításával. A századforduló új magyar lírikusai rajtuk át jöttek az új magyar köztudatba. Kosztolányi legalább 15 nyelvből fordított. És hogy fordított! Minden művelt magyarnak olvasnia kellene ezeket a fordításokat! Olyanok, mint a legszebb magyar versek. A magyar líra legmélyebb termését a magyar lélek szerves alkotórészévé tette, ez maga elég lenne, hogy neve örökre fennmaradjon. Csak nagy költő fordíthat így, nagy költő, akit ez esetben nem közvetlen élménye, de az idegen nyelvű műalkotás ihletett meg.

Nagy költő volt, bár természetüktől s világfelfogásunktól sokkal távolabb álló, mint Ady vagy Tóth Árpád. [...] Hangulati költő volt és egyéni. Sokszor (régibb) a nyelv és műforma öncélú virtuózának látszott. És mégis egyéni hangulataiban nem különködő dekadenciát, de az élet olyan köznapinak látszó, jelentéktelen belső vagy külső részletét rögzítette meg, amelyek egyetemesen emberiek. És úgy tette ezt, az irracionalitás rétegét felborzolva, hogy hatásuk messze időnkig végigremegett az olvasóban. A keleti ember kultúr-szerelme volt Kosztolányi egyik szenvedélye. Szenvedély, mely éppen

Nyugaton egyre kevésbé divatos, de amely számára az igazi emberség eszköze.

Másik szenvedélye, szerelme: a nyelv. A magyar nyelvnek kevés olyan művésze volt, mint ő, lelkünk legzengebőbb eszköze csak néhány nagy költőnek és íróknak volt még olyan mértékű sajátja, mint neki. Született csodálatos érzékét a műfordítással és a régi magyar nyelv állandó tanulmányozásával tette utolérhetetlen kifejező erővé. Ezt a nyelvet fejlesztette alkotásaival, ezt óvta, védte. Ezen át függött össze fajunk mély rétegeivel, számára ez volt leginkább a magyar lélek.

És élőszóval is milyen példátlan művésze volt ennek a nyelvnek! Minden szó új szint, új értelmet kapott előadásában. Minden szó lelket kapott.

Mikor két évvel ezelőtt (életében először és utoljára) itt járt, két napon át alkalmam volt nemcsak mint előadót, de mint embert is megfigyelni. Szörnyű betegsége első válságán átment, látszólag meggyógyult, megerősödött. Életerejé megduzzadt, szelleme lobot vetett. Arca a néha bohóc, máskor mélázó arc, szeme, ez a mongolvágású, néha ironikus, groteszk, máskor gyermekien tiszta szem, minden szavát sajátos hangulattal kísérte. Érezte-e közeli borzalmas végét? Leírni is döbbenetes, a magyar nyelvnek ez a páratlan művésze nyelvráokban pusztult el. Ez a páratlan előadó halála előtt hónapokkal már nem is beszélhetett. Ez az életerős, remek férfi 51 éves korában omlott el leírhatatlan szenvedések után. Az élet szerelme, reneszánsz rajongója, a pillanat művésze a leggyötrőbb pusztulás, a megálló szenvedés kínjai között múlt el.

A nálunk felolvasott versei közül a legszebb az a valamása volt, mikor hajnalban a csillagos égre tekintve rájött, hogy az élet nagyobb, örök valóságát eddig észre sem vette. „Lelkek és göröngyök közt botoltam... és mégis, egy ismeretlen Isten katonája voltam...” Csak megtörtént testéért hullhat megrendülten a könnyünk. Alkotásai, lelke a lélek vérkeringésében élnek és hatnak tovább.

JUHÁSZ GYULA

(1883 1937)

Hányszor kereste már az önkéntes halált! A búskomorság hajlamával született, s az élet gondoskodott róla, hogy ezt a terhet sokszor érezze elviselhetetlennek. Egy golyó a szíve felett, a bordák közt megakadva és annyi meg annyi meghiúsított kísérlet a tanúk. De most kijátszotta a féltő gondot. Makacs ravaszsággal összegyűjtötte az idegsillapítók apró adagjait, s a halálos biztonsággal ölé méreg hatásából többé már sem szeretet, sem tudomány vissza nem hozhatta.

I

Az elmúlás állandó igézetével együtt halhatatlan költői lelket is örökölt. Amelyben élete eseményei éppúgy szépséggé szelídültek, mint mások alkotásainak, könyveknek, képeknek, szobroknak művészi hatásai. Az életet nem az élmény elsődleges visszahatásaként, hanem az egyéni és művészi emléken át tudta alkotásba vetíteni. Született parnassien léleknek tetszik, aki az élet elől a kifejezés szépségeiért való művészetbe menekül. A legelhagyatottabb magyar vidéki kisvárosokban tanárkodó európai műveltségű költő álmaiban és verseiben Nyugatra menekült, a modern francia líra egyik legelső magyar megismerője lett, a nyugatosok szellemi forradalmának kultúrkapcsoló részében oroszlánrészt vett. És mégsem volt ez pusztán művészkedés. Mögötte ott állt a hasonló lélek őszintesége, mely az elmúlás egyetemes folyamatában érzi az élet összes dolgait.

Aztán váratlanul új hang csendül fel:

Ma visszatértem. Régen vártak ők már,
A tél ágyában álmodó mezők,

Mint tékozló fiút, keresték ők.

(*Visszatértem*)

Szegedre tért vissza, ahol született. És onnan többé meg nem vált, s immár nem is válik meg soha. De nem a modern és idegen-utánzó nagyvárossá felnövesztett Szegedre, melynek oly kevés a szerves köze a körötte élő magyar népi étellel. Juhász Gyula az ősi Szegedre tért meg, hol a népvándorlás hullámai óta éltek azok, akiktől folytatódott. Az ősi Szegedre, mely megmaradt törökvilágon, németesítésen át; halászkok, szántóvetők, szegénylegények, egy modern álkultúra alatt lappangva élő ősi magyar kultúra Szegedére. Amelynek népi hagyományait Kálmány Lajos gyűjtötte össze, amelynek népét a novellában egész csendes tragikumú életével Tömörkény István ábrázolta ki.

Ma visszatértem álmok falujába,

Magyar vagyok. Szegény költője árva
Derék fajtámnak, s ez ma több nekem,
Mint világhír és világszerelem.

(*Arany Jánoshoz*)

Visszatért és ki tudott szabadulni a reménytelen szerelem (*Anna-versek*) légköréből.

Visszatért. És meglátta a tiszai magyar tájat. Meglátta és megfestette: *Magyar tájak magyar ecsettel*; a szent folyót, a Tiszát, fűzek közti lassú omlásával. A végtelen búzamezőket, hol tikkadt a nyár és örök a munka. Az emberi életet a tájban: a szakállszáritóban hallgató ősz parasztot, az ivó zaját, a lagzi hangjait s a hazaballagók fáradt lépteit. A táj szerves alkotórésze ő, a magyar paraszt.

Jó magyarok a földön és vizen,
Parasztok csöndesen, magányosan,
Kik éltek csak, s nem érti senki sem,
E dús anya oly búsan mért fogan?
Be jó is volna tihozzátok állni,
Valami nagy, új aratásra várni.
Míg ápol a föld, s altat feketén...
Bús magyarok! Tőletek jöttem én!

(Tömörkény Istvánnak)

Juhász Gyula rátalált önmagára és rátalált a sorsára. Hozzájuk megy, testvéreihez, kik fölött a tápai Krisztus vigyáz, és akik nyár végén tömegestől jönnek búcsúra az alsóvárosi templom évszázados csodatevő képéhez, a Fekete Máriához. Juhász Gyula hívő katolikus lélek, és ez a katolikum átszővi verseit. Isten szegénykéje ő, a világ bűneit elvevő bárányt idézi, és nem felejtí el, hogy Isten egyszer lehajolt hozzá az ódon templomban, a feszület-ről. De ez az ősrégi katolikum a misztikán át áthajlik nála is, a népnél is egy csodálatos, burkoltan megőrzött pogány hitbe... A Fekete Mária képe egészen egyedülálló szentkép. Nem a szokásos ábrázolás. Mongol arc, titokzatos és hallgatóg. Jó és rossz tudója, s betegségek meggyógyítója. Pogány Boldogasszony szublimált alakja: „Magyarok Asszonya.” A hozzá való búcsú (melyről Buday György remek fametszet-sorozatot készített) pogány elemekkel teliszótt ősi mozdulat.

Az öreg templom fűvellő tövében,
A nyári éjben ott hevernek ők,
Parasztok, barnák, csöndes és komoly nép,
Mint hajdan őseik, a besenyők.

A vén zsolozsmát egykedvűn morogják,
Az anda hold hint rájuk terítőt,
A közel temető mellett a kósza
Komondorok jelentik az időt.

A szent szobor lábánál gyertyafényben
Bozontos ősz, szakállasan, sunyin,
Boszorkányos szemmel vigyázza őket
Az imádságos magyar Rasputin.

Éjfél után már imbolyog a gyertya,
Szekérvárában szundít a sereg,
Fekete Mária palástja rajtuk,
És ajkuk bűvös igéket remeg.

Már alszanak, már messze, messze mentek
És míg a Göncöl szekere görög,
Ők ázsiai rónákon robognak,
Emese álma ez: mély és örök.

(Haviboldogasszony)

Ezért az ősi hitért halt meg Koppány és Thonuzoba vezér, a szeri pusztá erről beszél. A szent szarvas Ázsiából idecsalta, s itt elhagyta a népet. Az Európába tévedt, keleti lelkű magyar tragikumának gyökerei közé Adyn és Szabó Dezsőn kívül Juhász Gyula nyúlt a legmélyebben. „Mert új hit, új föld mind hiába volt.” „Amit a népi arcvonal ma országszerte kutat, Juhász Gyula tizenöt évvel hamarabb átélte a szegedi tanyákon” – írja a Nyugatban Cs. Szabó László.

A „vesztett Éden”: az ősi Ázsia óta állandó tragédia a népsors. Erről beszél a legendában Dózsa feje a szegedi temetőben. Erről szól megrendítő háborús verse, a *Negyvenhatosok* (a szegedi háziezred), Ady *Nótázó vén bakákjának méltó társa*:

O, ti fiúk, barnák, szőkék, ti Szegednek hősei, árvák,

Északon és délen, keleten, nyugaton, e világnak
Minden tájékán sírotok áll s nevetek!

Mind csöndben szunnyad s álmát álmodja a holt ott,
– (Elfáradt gyermek mostoha anyja ölén), –

Hús Tisza partjáról, hol a szürke füzes szomorún leng,
Nagy jegenyék dala zsong, szőke akác mosolyog,

S várnak néma, sötét sorban, síró szemmel, feketében,
Fájdalmas szüzek és bánatos édesanyák.
Véres idők terhét hordozza borongva, lemondva
E sereg és neki már mit hoz a vak diadal?

S szörnyű dicsőségük fénye ragyog Szegeden.

II

Mit adott ennek a Nyugat-rajongó léleknek Nyugat? Csak Bécsig juthatott el, Párizst, tengert nem látott soha. A francia kultúra szerelmese volt, s a franciákkal mint a néger megszálló csapatok vezetőivel ismerkedett meg a háború után Szegeden, mikor is francia nyelvű lapban tolmácsolta és védte előttük a magyar érdekeket.

És mit adott a magyar élet egyik legnagyobb költőjének? A hírt, elismerést sohase kereste. A Nyugat szellemi forradalma előtt már feltűnt, de annak nagy csatái alatt egy kicsit elfeledkeztek Juhász Gyuláról. Szegeden volt, vidéken, hiába. Hosszú ideig tanárkodott, és mikor nyugdíjba ment, mondvacsinált politikai ürügy miatt nem kapta meg nyugdíját. Kényszerűségből egy helyi zsidó lap szerkesztőségébe állt, hogy kenyerét megkeresse, s erre aztán, mint destruktíven, ütöttek rajta újabbakat a hazafiak, akik kenyeret nem adtak neki. A helyi intelligencia azt se tudta, hogy van, a helyi hatalmasságok előtt ő csak a szegény ember destruktív fia volt. Mikor 25 éves írói jubileumára a Nyugat írói lejöttek, a város is kényszeredetten tudomást kellett hogy vegyen róla, s el kellett hogy küldje képviselőjét az ünnepségre. El is küldte: az árvaszék ülnökét árva Juhász Gyula ünnepségére.

A munkásság, melynek sorozatos kultúrelőadásokat tartott hosszú éveken át, hatalmas számban szorongott az ünnepségen. És a fiatalság? Mindössze négy egyetemi hallgató ült ott szorongva, társai helyett szégyenkezve. Mind a négyen ott tanuló erdélyi fiúk... Az elítéltetése

utáni külföldi útjáról visszajövő Szabó Dezső 1925-ben tartott szegedi Ady-előadásán hatalmas tömeg előtt pirított rá az öntudatlan ifjúságra. Az előadáson az újságírók között ott volt Juhász Gyula is. Elpirult, mint megdicsért gyermek, mikor Szabó Dezső a legnagyobb élő magyar költőnek nevezte.

Régi barátai: Szalay József, Móra Ferenc rendre meghaltak. Az árvíz előtti Szeged városrészét, szülőházát is lebontották. Ott élt öreg édesanyjával abban a házban, ahol Petőfi Zoltán meghalt. Már mind kevesebb szál fűzte az élethez. Már későn jött, hogy a fiatalság öntudatosodó kis csapata: a Szegedi Fialatok ihletet kapott tőle s meglátta Őt. A földi szálak elszakadtak, sötét belső hatalmai győzedelmeskedtek. A *Öngyilkosokról* írta ezeket a sorokat:

De azokat siratni nem szabad,
Akik emelt homlokkal halni mennek.
Merész hajósai a végtelennek,

Kik látva a tolongást itt alant:
Közönnyel félreállnak, s mosolyogva
Elindulnak szebb fényű csillagokba.

III

Ez a nagy költő, ez a született tragikus lélek hatalmas vágygal volt tele a belső magyar megújulás után. Történelmi események alkalmában ezeket várta. Adyban, Szabó Dezsőben, Bartók Bélában ezt fedezte fel, az ifjúságban ezt kereste, az ifjúságba ezt akarta beoltani. Az ősi lényegükre újuló, a népben őrzött ősi lényeget s a népet érvényesítő magyar belső megújulást.

Sohasem felejttem el azt a napot, amikor 1928 májusában, a haladó magyar ifjúság Ady ünnepe alkalmából [...] a Kerepesi temetőben, Ady sírjának megkoszorúzásakor Juhász Gyula beszélt. Törékeny, ideges alakja lázban égett. Sajátos népvándorlás-korabeli szakállas arcán csak úgy vágtattak az indulatok. Szavait fojtogatta a meghatottság. A magyar „csodavárás” akkor egy látogatással kapcsolatban forrponton volt. És Juhász Gyula abban az

időpontban, ott Ady Endre sírjánál arról beszélt, hogy a belső megújulás nélkül, melynek Ady volt első halhatatlan hirdetője, semmiféle külső változás nem hoz megoldást a magyarnak.

Akkor láttam utoljára ...

Ha majd az égi mezőkre megyek,
A nagy pusztára, hol a tejút vár rám;

Kései tépett igricére várván,
Megdobban-e a vén rög, a magyar,
A tiszai táj fog-e sírni értem?

Hisz pogány Gyula módjára szerettem
és sírva csókoltam fehér porát,
S bár napnyugati álmokba temettem,
Tőle a testem és majd ő fog át.

Juhász Gyulát, az ősi néplélek megszólaltatóját és a belső megújulás magvetőjét sohasem felejtheti el az a nép, amelyért Ő élt, és az ifjúság, amely népéért akar élni.

AZ ÚJ KARINTHY

Abból az alkalomból, hogy legújabb könyve: *Capillária, regény Gulliver hatodik útjáról* megjelent. (Budapest, Kultúra kiadás, 1922. Magyar regényírók sorozat.)

I

Ez a regény nem regény, és Karinty Frigyes nem regényíró.

Még fantasztikus regény sem, Wellsék értelmezésében. A fantasztikum szigorú logikai felépítése gyakran csődöt mond, Karinty nem tud egyvonalú lenni önmagára nézve és személytelen a tárgyban. Líra ez és más, nagyon más, mint a többi Karintyak.

Hol van a torz fíntorokat vágó humorista? Hol a szellemes ember? És hol a pszichológus, aki az emberlélek kísérleti nyúlán tudományos intuícióval dolgozik?

Fíntorok hazug maszkja immáron leválik, lefagy a szellemiség, és döbbenve hallgat el az analízis. Mert az Élet jár a fíntorok mögött és a szellemesség alatt, és az Élet eltöri az analízis-lombikot. És az Élet üt, és az Élet fáj, és a fájás vigasztaló meleget kíván.

Nem segít sem a humor, sem a szatíra, sem az analízis. És lefoszlik ezért a humor is, szatíra is, analízis is. És felbukkan ösztönös mélységeiből az örök emberi arc, a szomorú ember, aki reménytelen, mert lát, de aki hiú is, mert hinnie kell, mert nem lehet minden csak reménytelen.

II

Capillária a nők országa. Óriások, törpék, tudósok és lovak országát megjárván, értelem, ösztön problémáján

bolyongva, ide is el kellett érnie Gullivernek. Mert ez a kérdések kérdése, és innen kell jönnie a férfilelek „lenni vagy nem lenni”-jének, öröm- vagy szenvedés-feleletnek.

Szegény Gulliver, szegény testtől szakított kóbor lélek! Tehetetlen és vak sóvárgással mész ki dolgok közül lelket keresni, társat keresni, betapogatsz szenvedésbe, sírásba, és elhatározott vágyak lomha szárnyára mászol, a nagy kultúrgépezet rekeszei hallják jajgatásodat, és az agy barázdáiból remény-mag növést várod. Tudatlan, ösztönös sóvárgásod tengerek és lelkek mélyére hajt, mert nem lehet minden jaj és torz és hideg, kell lennie valahol melegnek, fenntartónak és elpihentetőnek is – kell lennie, mert annyi fény és meleg van benned, ami áldozatátadásra vár.

A szatirikus a legvalótlanabb idealista.

III

Capillária a nők országa. A tengerek mélyén. Az *oihák* országa, földöntúli nagyságú és hatalmú nőké, akiket az elsatnyult, vézna *bullok*ok táplálnak agyvelejükkal. A *bullok*ok építenek, dolgoznak, az *oihák* egyszer csak kifüstölik, épületükbe beköltöznek, őket megeszik. És a *bullok* mindezt nem tudja, nem látja, újra dolgozik, és fölényesen lenézi az *oihát*.

Íme a szatíra mechanizmusa: a dolgokat hátulról nézi, a mozgató gépek és csavarok oldaláról. Csak kicsinyítő és nagyító üveget használ, és ez a két nem véleménye egymásról, ahogy a férfi a nőt, a nő a férfit elképzeli. Csak a közeget változtatja meg, és apró valóságok lep-léből hatalmasan bukik elő a mélyebb valóság markáns képe. Plasztikusan, ahogy ő látja.

IV

S látja ím a nagy harcot, az örök harcot, mely áll az idők kezdetétől.

„Férfi és nő – hogy érthetnék meg egymást? Hisz mind a kettő mást akar – a férfi nőt, a nő férfit.”

Két világ ez, az egy lényeg két nyilvánulása.

„A bullokok, az oiha társadalom elcsenevészesedett hímjei, vagy inkább háziállatai, évszázadok óta valami ismeretlen célú rettentő erőfeszítést fejtenek ki, aminek nyomorult, szálnalmas testi életükhöz semmi köze nincsen, mert hiszen nemcsak önmagukat, de utódaikat is feláldozzák ezért az erőfeszítésért.”

„Az oihák egyszerűen megvárják, míg az épület egy bizonyos magasságot elért és kényelmesen lakható – ilyenkor egy erős szesszel kifüstölik az egész helyiséget, az építő bullokok megdögölnek, kiséprik őket, s az oihák elfoglalják a palotát. Az életben maradt bullokok rögtön új tornyot kezdenek építeni, s ez évszázadok óta így megy.”

Hogy felérj csak a tenger felszínére, amelyről vak vonzódással hiszik, hogy ott magasabbrendű élet van. Ez a férfi transzcendens vágya, mely kultúrákat épít és világtörténelmet csinál. Az igazi Férfi, a Jövő lovagja, az Ismeretlen Szerelmese: „Túl a kicsinyes személyes élet s az önfenntartás ösztönének szűk börtönén, az egész Fajtát képviseli, az egész fajtaért harcol és emészti magát, hogy több és nagyobb legyen, mint amire született.” A könyvek, mint egy piramis, nőnek az ég felé, épülő felszínéről lehullanak az építők, de minden új férfi újonnan megmássza, hogy élete végére egy új téglát rakhasson a tetejébe.

Ez a jobb jövő illúziójának szétpattanása. Mert maholnap lehetetlen. „Ha ez a piramis egyre nő, maholnap ott tartunk, hogy az újonnan született kőművesek mire felérnek, éppen elmúlik ötven-hatvan év, s már nincs erejük hozzá, hogy tovább építsék.”

Ez a küzdelem – tragikus pesszimista, aki úgy látja – eredményességében és célját elérésében is céltalan.

„Mit érhetünk el legjobb esetben, feltéve, hogy valamelyik tornyot egyszer sikerülne befejezni? Feljutnánk a tenger felszínére, kijutnánk a szárazföldre, abba az országba, amiről én beszéltem neki, s honnan, állítólag, származtam. De hol van ebben az országban a magasabb, boldogabb életforma a számunkra? Odafönt valamivel nagyobbak a bullokok, de lényegében mindabból, amit előadtam, azt látja, hogy ugyanolyan ostobák (boldogtala-

nok), ha nem ostobábbak, mint idelent. Valamivel elbizakodottabbak talán, annyi az egész, és az, hogy helyzetüket, ha lehet, még kevésbé ismerik fel és vallják be önmaguknak.”

Ez a metafizika örök miértje, a nihil áthághatatlan sziklája, melyből csak visszafordulni lehet. Aki visszafordul, a régi Karithy még teljes fegyverzetű analitikus, a dolgokon kívül és felül álló. A szatíra még elrejtí a két-ségbeesést, mely még hiányosságot, teljességet nem látott.

V

Ez csak a férfi az egyetemes élet távlatában, elérhetetlen célok megbabonázottja, tragikus.

De lenn a napi küzdelmek apró törtéteiseiben ez már ostobaság és néhol elmebaj. A mai élet szatírja ez, gyilkos, kérlelhetetlenül. A mai élet bomlott szerkezetének örült kattogását swifti erejű kétségbeeséssel látja, a bizonyosság itt jön meg, a lefosztó analízis mögöl a fájdalom jelenik meg.

Capillária a mai élet szatírja is.

A bullokok harcba mennek egymással, háborús és békés szövetségben. A háborúban győz a „háborúellenes mérsékelt párt”, és békét diktál. Megindul a „békés munka biztosításának előkészítése” olyaténképpen, hogy „a nyelvtudósok egy része követelte az első személyű birto-kos névmás kipusztítását is – azzal érvelve, hogy a „mi-enk« szó fölöslegessé teszi az »enyém«-et és megoldja a gazdasági kérdést”. Forradalom tör ki, s a tudósok ki-sütötték, hogy „a cél a tenger felszínének elérése lévén, teljességgel elégséges, ha mindjárt a legfelső emeletet kez-dik el építeni. Evégből leghelyesebb, ha az alapot építő bullokok feljönnek a legfelső emeletre, leszorítják a fen-tieket a pincébe, lerombolják az addigi építést, és újra kezdik az egészet, fönt a tizedik emeletnél.”

Majd a reakciósook jutnak uralomra:

„Ezután a Tavalyi hó visszafagyasztó Egyesület vette át az uralmat, mely okulva a szörnyű pusztítás emlékéen, amit a Gumihúzóok okoztak, azt a felfogást tűzte zászló-jára, hogy miután a jövőt nem lehet ismerni, a múltat

ellenben igen, legjobb lesz újra kezdeni mindent, ahol ezerhatszáznegyven év előtt abbahagyták.”

Minden pacifistának mai tragédiája ez: „Így az egymásra következő hatalmak alatt mindenki juthat valamihez, rosszul csak azok járnak, akik úgy akartak élni, mint ha június harmadikán csakugyan június harmadika volna és nem szeptember kilencedike vagy március tizenhatedike – ezeket a Gumihúzókat és a Hófagyasztókat egyaránt büntették és börtönbe csukták.”

Áll a harc így, míg mindent le nem rombolnak, hogy akkor az éledő új ösztön új építést kezdjen.

Ez a férfi, a tudatos, a harcos sorsa. Fenn tragikus hiába, lenn véres komikum. És mindenütt megváltozhatatlan. Sors és belső elrendeltségünk fekteti le a síneket, amelyeken kárhozottan és kikerülhetetlenül újra és újra katasztrófába rohanunk.

VI

A kétségbeesés fortissimójában zúdul a vak titán az örök áthághatatlan sziklafalnak.

„A természet műveletlen és tanulatlan, és a büszke öntudat és önérzet híjával szükölködik ő – bocsássuk meg hát neki, hogy durva és pallérozatlan tréfákat enged meg magának, és ezeket gyakran odáig viszi, hogy az már egyszerűen tiszteletlenség a nemes férfi – és mondjuk ki – az angol alkotmány és angol törvények szabványai-val szemben, melyeket, úgy látszik, nem is ismer.” A kétségbeesés a természet ellen fordul, és íme, a lehetetlenség szuggesztíója hogy hozza fel a másik megismerését, hogy talán csak mi csináltuk rosszul. A paródia éle úgy fordul át a férfi öntudat és értelemre. Ez a visszafordulás a megváltozhatatlantól – új út keresése és az első új hang.

A finton megnyugvásba lankad. „Az élet bölcsességét nem lépheti át az sem, aki bölcsőbb akar lenni az életnél – s aki a természetnél jobban akar sietni, az nem siethet más úton, mint a természet.” A l'art pour l'art természetellenes gesztusát levetkezi, és az a mozdulat már az ösztönös Karinthyé. És a férfi fegyverletétele is.

VII

„Az elnyomatás hosszú századai alatt, míg a férfiak dolgoztak a nőkért, a nők, megfosztva a másokért való munka és fáradság lehetőségétől, kénytelenek voltak önmagukkal foglalkozni, aminek az lett a következménye, hogy testileg finomabbak, szebbek lettek a férfiaknál, s így kétségbeesett helyzetükben nem maradt számukra egyéb, mint hogy az élet örömeit élvezzék, anélkül, hogy annak fáradságaiból kivegyék részüket.”

A feminizmus tehát humbug és hipokrizis. De veszélyes, mert a nő tudatosítását, elférfiasítását idézheti elő, azt a tudatosságot, amely íme a férfinál kataklizmába vezetett. Az útról, amelyen mi férfiak a nihilhez jutottunk, akarja visszatartani a nőt, aki relativitások világában abszolút és horgony. Tudatosan félti és tudatosan állapítja meg a nő felsőbbrendűségét:

„Ugyanazt az eredményt, gazdagságot és jólétet, amit a férfi a legnagyobb erőfeszítéssel és munkával ér csak el, mint jogos birtokát veszi tulajdonába egyszerűen az a tény, hogy létezik, – hogy tehát az ő pusztá létezése lényegében ugyanaz, amit a férfinál érdemnek, erőnek nevezek.” „A nők – valódi, tehát tökéletes, vagyis szép nőt ért ezzel – az a tény, hogy él, egyben érdeme és joga az élethez, természetes, hogy abból él, *amiért él*, az élvezetből és örömből.”

A férfival szemben ez „egyszerűen győzelem, egy tökéletesebb fajta győzelme a kevésbé tökéletesen”.

Ez a Szomoró Dezső-féle kábult rajongáshoz hasonló. Karinthy egészséges, és ezért nem lehet már nőgyűlölő. A nőgyűlölők típusa különben is nem az igazi, az ösztönös nő, hanem a korcs, a tudatos, a hisztérika. „A mi nőismerőink szívesebben lennének nők, mint nőismerők – Strindbergnek pedig és a többi pesszimistának egyszerűen savanyú a szőlő.” Ő egészséges, lehet reménye, nem lehet itt pesszimista.

Nő és férfi viszonya körülbelül az, ami az istené és az emberé, ti. hogy „nekünk szükségünk van istenre, de istennek nincs szüksége reánk!” Ez az új felfedezett bálvány túlzó hódolása, de ez a túlzás is egészséges és természetes mozdulat.

„Szent Antalt nők kísértették a pusztában, és ő istenhez fordult segítségért – istennek ismerve el a nőt, mikor egyenrangú erőt küldött harcba ellene, érezvén, hogy önmaga felséges emberi mivoltában gyöngé volna avval a lényel szemben, akit még csak embernek sem akarnak elismerni külsőben.”

A nő felsőbb hatalom, de van étvágya és szüksége reánk. Ez az étvágy a mi biztosítékunk.

Ez már pozitív és zárt hit – hit Karinthynál!

Férfi és nő nem érthetik meg egymást, de tanulhatnak a nőtől. A férfiélet eredménytelen, céltalan és kegyetlen, íme a másik élet, az önmagáért való. Más és abszolút. És végre szilárd talaj.

Lelkileg a férfi képviseli a tudatosságot, a nő az ösztönösséget. A Capillária kimutatja a tudatosság lehetetlenekben fuldoklását, utat nem találását, és felfedezi a nőt, a jó ösztön partját, mely jó embernek sejtelmesen jó utat mutat. Új út. Meg kell próbálnunk.

VIII

A harc, mely itt fegyverletétellel végződött, egyetemes horizontokba csapó. A tudat és tudatalattiság harca. Irodalomban romanticizmus és klasszicizmus, a társadalomban egész és tömeg. Karinthyan, az emberben, az értelem és ösztön harca. Az intellektus s ösztön harca, s a harc ilyen kimenetele neki egyaránt jelentette saját maga és az emberiség felfedezését.

Az elefántcsonttorony, a művészetért való művészet pályájáról jött. És az életet értelmével nézte is tudatosan. Felszínéről humorral, mechanizmusáról analízissel. De Karinthy Frigyes nem maradhatott meg az intellektualitás börtönében, mert egészséges. Egészséges és érzi az életet.

Az intellektus kívülről és felülről nézi az életet, magát, ösztönös valóját kikapcsolva. Adva van tehát egy értelem, nagyszerű kritikai szellem, amely érteni és értetni akar. És alatta, magától elzárva és a világtól, a világba való közvetlen kapcsolódásaitól dús ösztöntalaj, televényes humusz, finom és mély húr, amelyen pianótól for-

tissimóig mindent kiver az ütő, a simogató ezerarcú egyetlen élet. És íme őrt áll az analízis, a tudatos én, amelynek csak kísérleti nyúl a világ és önmaga is, rávigyorog bánatára, és sírni nem mer, ráijeszt öröme, és ujjongani nem tud. És elzárja a világtól, mert az értelem szűk lámpája az életbozót őserdős sűrűjében csak a botor-kálásra elég.

A pszichoanalízis nyitja az első részt az értelem szikár és erős zsilipjén, midőn a tudatalattiság szerepét észleli. A résen a megtorlott impressziótömeg igazibb: ösztönös önmaga felé zuhog alá. A *Gyilkosok* pszichoanalitikus novellái, a Strindberg *Júlia kisasszonya* előtti konferánsz, a *Capillária*: az új Karinthy nekifutása és önmagát elérésének stációi. Karinthy nál, aki a *Gyilkosokat* feleségének ajánlotta, és aki a *Két mosolyban* olyan mámorosan rajongó hitet tesz az ösztönösen jó nő mellett: a nő megtalálása önmaga tudatalattiságának ráeszmélését jelenti, és mindenek ösztönös áramába, a kollektív lélekbe kapcsolódást is. Önmaga és az emberiség megtalálását.

„A léleknek gondja az ember, szerelemnek az emberiség.” Ezt már az új Karinthy mondja.

Ideális elzárkózással és pesszimista tagadással szemben a harmadik út:

Az élet élése.

Élése örömeivel, sírásával, fellendülésével és lankadásával száz húron, száz hangon, ösztönösen, hittel, harcos, szerető és gyűlölő hittel. Ez az igazi emberiségbe, az ösztönök mindannyiunkban egy közös talajába való ágyazódás.

A Capillária fulladozva és sápadtan, nagy vérzésekben kigyengülve jelenti:

Egy lélek rátalált magára és az emberiségre.

IX

Gulliver útja véget ért.

Az igazi Karinthy útja most kezdődik.

MÓRICZ ZSIGMOND

(RÉSZLET)

Mekkora gazdagsága a teremtő erőnek! Egyik legutolsó művéről, az *Életem regényéről* írja, hogy a 77. könyve. S utána jelent meg a Rózsa Sándor-trilógia két része. Irodalmi, publicisztikai írásai hátrahagyott műveivel együtt bizonyosan kitesznek 15–20 kötetet. Jóval rövidebb élet alatt mennyiségileg csaknem akkora termés, mint a Jókaié.

A természeti erők áradó bősége, a haláláig szakadatlan alkotás folyamata azonban önálló belső törvényszerű művészet, tökéletesen más, mint a fiatal koraérő ideáljáé, kinek hatásából saját bevallása szerint nehezen bontakozott ki, hogy elinduljon sajátos útján.

Ha Jókai a magyar romantika hatalmas gyűjtőlencséje, akkor Móricz Zsigmond az ellenpólus, a magyar realizmusé. Mikor Gárdonyi, Mikszáth és a saját korában agyonhallgatott Tolnai Lajos után (akinek irodalmi jelentőségét legutóbb éppen ő mutatta meg, Adyval egyidőben a magyar társadalomban fellépett, sokan a zolai naturalizmus utánzásával vádolták. De Móricz első írásától kezdve őseredeti alkotó, éppoly kevésbé Zola-utánzó, amint nem Jókai-tanítvány. A tudós és programatikus naturalizmus és annak zolai formába öntése teljesen idegen tőle. Az ő magyar realizmusa géniusza legmélyebb adottságaiból következett.

Ezt a géniust a veleszületett természeti erők arányain és belső törvényein kívül elsősorban a környezete határozta meg, mindenekelőtt a kibocsátó fészek, a szülői ház. A Móricz-művek realizmusa nemcsak a naturalista szókimondás újszerűsége, a testi-lelki élet új őszintesége, a megfigyelés hűsége, a tömörített kifejezés és ábrázolás

mély népi gyökerű sajátossága. Mindezek mögött a személyes élmény vagy emlék dinamikája érzik. Pedig személytelenül ír ő is, akárcsak Jókai. De a Jókai-mese mögött alig látni az író, ahogy saját életét szenvedni s küzdi. Móricz sorai mögött viszont kimondhatatlanul is legszemélyesebb életkérdéseink feszültsége izzik. Erről beszélni nem szeret. Csak a hatvanadik életéve küszöbén nyúl hozzá legmélyebb élményanyagához, hogy elmondja, tízéves koráig mi minden történt vele: „több, mint azóta ötven év alatt”. Az *Életem regényében* a végső búcsú visszafafojtott megrendültségével mutatja meg élete legmélyebb titkait, legrejtettebb külső sebeit, hogy azzal fejezze be: „Ennél többet nem mondhatok magamról. A többi a regényekben megírtam.” Szüleiről, testvéreiről, öseiről beszél, élményei mellé sorsukat tudatosan végigkutatja, ellenőrzi, hogy megmutassa a fészket, mely őt alakította és lelkének legmélyebb élményrétegét megadta.

Van valami elrendeltség abban, ahogy ez a fészek társadalmilag megszabott. Az évszázadok óta azonos szegénységű zárt számú és birtokú jobbágyfalu, a Kölcsey sírja közelében fekvő Csécse, a szatmári Tisza mentén, melyben merev és kérlelhetetlen gazdasági, társadalmi és lélekformákat alakít ki a sors százados egyformasága. De ez csak a keret. Szülei kiütnek ebből a keretből, sorsukkal és egyéniségükkel is. Apja a legszegényebbek közül való, de letörhetetlen vállalkozó szellemű, feltörekvő típus, aki mindenbe belevág, kisiparhoz, kiskereskedelemhez fog, minden bukás után újratekdi, és a kapitalista kor vállalkozó egyéni szellemét hozza a zárt világba. Anyja, a leszegényedett özvegy papné leánya, akinek családja mögött állandóan kísért a módosabb középosztályig, sőt az arisztokráciáig nyúló rokonságba való visszaemlékezés álma, de aki a maga tökéletesen megváltozott életformájában ezt az álmod a családjáért való munka hősiességében és mély lelki igényességében éli ki. A mozdulatlan faluban ők a dinamizmus, a fejlődés gócai. Állandó súrlódásuk a faluközösség megállott szellemével, mely életük emelkedéseit közösen figyeli, de megrendüléseikor kegyetlenül rájuk csap, s eltávolítja magából, hogy később egy hasonló szellemű falu tovább üldözze őket.

Ebben a falusi és családi kohóban így a magyarság

csaknem összes társadalmi elemei összezsúfolódnak, hogy pozitív élményanyagukkal látását egy életre meghatározzák. A mikrokozmosz kiformalja a magyar makrokozmosz egyik legnagyobb kifejezőjét. A középosztályi és paraszti élet határán, egészen sem ide, sem oda nem tartozva, a legmélyebb szálakkal hozzájuk kapcsolva és általuk mégsem védve, mindkét irányban a legmélyebb betekintést adták meg azokra az elferdülésekre, melyeket a lelkeken társadalmi helyzetük okozott. Egyikbe se tartozva mind-egyiket látja, a nép hibáit éppúgy, mint a középosztály hibáit. A magyar élet társadalmi összetevőinek csaknem minden szálát. A paraszti élet belső rétegződéseit és azok egymáshoz való viszonyát, a falun élő intelligenciát és viszonylatait a faluhoz és városi középosztályhoz. Később a kisvárosi életet, ahol a középosztály zárt társadalma az erőket terméketlen mámorokba fojtotta be. Majd a nagyváros társadalmi típusait, a felkerült falusi átalakulását munkássá, a felkerült vidéki intelligencia átalakulását nagyvárosivá és így tovább. Emellett a társadalom alatti rétegek és típusok végtelen sokaságát, a *Barbárok* rideg pásztoraitól Rózsa Sándorig. Ez a szerkezeti társadalmi látás Móricz Zsigmondnak egyik legsajátabb vonása, szerves adománya a fészek sajátos összetételének. Ez vitte végig hányatott gyermekkor után Debrecenen, Sárospatakon és Kisújszálláson át Pestre s ott az Eötvös Kollégiumba. Majd közhivatalba, utána az újságírásba, ami mellett a vármegyei monográfiák szerkesztésében vállalt részt és a Kisfaludy Társaság népköltési gyűjtését folytatja. Ezernyi új anyag a kialakult látásnak. S mikor 1908-ban kislfia holtteste mellett megírja első nagy novelláját, a *Hét krajcárt*, már a teljesen kiforrott író áll a Nyugat-gárda élvonalába, Ady nagy prózai társaiként. [...]